БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

СОВЕТ ЎЗБЕКИСТОНИ

ЎЗБЕКИСТОН КП МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ, ЎЗБЕКИСТОН ССР ОЛИЙ СОВЕТИ ВА МИНИСТРЛАР СОВЕТИ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1918 ЙИЛ 21 ИЮНДАН ЧИҚА БОШЛАГАН ● № 257 (17.241). ● 10 ноябрь 1978 йил, жума ● Баҳоси 2 тийин.

ҚЎРИҚНИ ЎЗЛАШТИРИШ — ВАТАНИМИЗ ТАРИХИДАГИ ҚАҲРАМОНОНА БОСҚИЧ

Газетхонларимизнинг ўртоқ Л. И. БРЕЖНЕВ асарларига бўлган ғоят катта қизиқишини, бу асарларнинг ғоявий-сиёсий ишларни такомиллаштиришдаги, меҳнаткашларни партия ва халқнинг революцион, жанговар ва меҳнат анъаналари руҳида тарбиялашдаги бебаҳо аҳамиятини ҳисобга олиб, Л. И. БРЕЖНЕВнинг «Новый мир» журналининг 1978 йил ўн биринчи сонида босилган «Қўриқ» хотираларини кўчириб босмоқдамиз.

(Л. И. Брежневнинг «Қўриқ» хотираларини газетамизнинг 2, 3 ва 4-саҳифаларида ўқийсиз).

БУТУН КУЧ—СОЦИАЛИСТИК МАЖБУРИЯТЛАРНИ БАЖАРИШГА!

ПАХТАКОР ЎРТОҚЛАР!

● РЕСПУБЛИКАМИЗ БЎЙИЧА ТАЙЁРЛАНГАН ПАХТАМИЗ 5 МИЛЛИОН ТОННАДАН ОШИБ КЕТДИ.

● ЯНА БИР ҒАЙРАТ ҚИЛСАК, ЖАСОРАТ КЎРСАТСАК 5 МИЛЛИОН 700 МИНГ ТОННАЛИК МАРРАНИ ҲАМ ЭГАЛЛАБ, ЮКСАК СОЦИАЛИСТИК МАЖБУРИЯТИМИЗНИ ШАРАФ БИЛАН БАЖАРАМИЗ, ПАРТИЯМИЗ, ХАЛҚИМИЗ ОЛДИДАГИ ИНТЕРНАЦИОНАЛ БУРЧИМИЗНИ АДО ЭТАМИЗ.

● БУГУННИНГ ҲАР БИР ДАҚИҚАСИ ҒАНИМАТ. ҲАММА ТЕРИМ МАШИНАЛАРИ, КЎСАК УЗИШ, ЧУВИШ АГРЕГАТЛАРИНИ ТЎЛА ҚУВВАТ БИЛАН ИШЛАТАЙЛИК! ЗЎР УЮШҚОҚЛИК, ЮКСАК ИНТИЗОМ НАМУНАСИНИ КЎРСАТАЙЛИК!

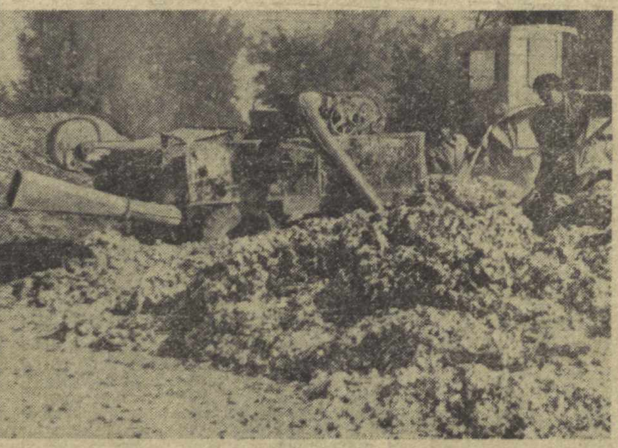

САМАРҚАНД ОБЛАСТИ. Пахтачи районидаги Калинин номли колхоз меҳнаткашлари 2089 гектар майдоннинг ҳар гектаридан 34,1 центнердан «оқ олтин» хирмони кўтариб, пахта тайёрлаш халқ хўжалик планини шараф билан бажарган эдилар. Хўжалик баҳодирлари бир неча кунлардан буён мажбурият ҳисобига пахта топширишмоқда. Улар ҳар гектардан планга қўшимча 11 центнердан «оқ олтин» етказиб беришга қарор қилишган. Ўнгдаги суратда: хўжаликдаги бригадалардан бирида пахтани агрегатлар билан тозалаш акс эттирилган. Чапдаги суратда: хўжаликнинг илғор бригада бошлиқлари Райиб Далиев, Сафар Юсупов, Холтурди Норбоев, Холёр Бобоқулов ўртоқлар.

А. Тўраев фотолари.

ВКП МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИНИНГ БОШ СЕКРЕТАРИ ЛЕ ЗУАН ВА ВКП МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ СИЁСИЙ БЮРОСИНИНГ АЪЗОСИ, ВСР ҲУКУМАТИНИНГ БОШ МИНИСТРИ ФАМ ВАН ДОНГ БОШЧИЛИГИДАГИ ВСР ПАРТИЯ-ҲУКУМАТ ДЕЛЕГАЦИЯСИНИНГ СССРГА ҚИЛГАН ДЎСТОНА РАСМИЙ ВИЗИТИ ТЎҒРИСИДА

ҚЎШМА АХБОРОТ

Вьетнам Коммунистик партияси Марказий Комитетининг Бош секретари Ле Зуан ва ВКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ВСР ҳукуматининг Бош министри Фам Ван Донг бошчилигидаги Вьетнам Социалистик Республикасининг партия-ҳукумат делегацияси Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва СССР ҳукуматининг таклифига биноан 1978 йил 1 ноябрдан 9 ноябргача дўстона расмий визит билан Совет Иттифоқида меҳмон бўлиб турди.

ВСР делегацияси В. И. Ленин Мавзолейига ва Москвадаги Номаълум солдат қабрига гулчамбарлар қўйди.

Вьетнам делегацияси В. И. Ленин марказий музейини, СССР Халқ хўжалиги ютуқлари виставкасини бориб кўрди. Серго Орджоникидзе номли станоксозлик заводида, «Олимпиада-80» объектлари қурилишида бўлди, меҳнаткашлар билан кўпдан-кўп учрашувлар ўтказди, совет халқининг коммунистик қурилишда эришган ютуқлари билан, партия, совет ва хўжалик органларининг ишлари билан, жамоат ташкилотларининг фаолияти билан танишди. Делегация Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 61 йиллигига бағишланиб Москвада ўтказилган байрам тантаналарида иштирок этди. Қаҳрамон Вьетнам намояндалари Совет Иттифоқида бўлган ҳамма жойда сидқидилдан шодиёна кутиб олиндилар, бу эса совет кишиларининг қардош вьетнам халқи билан анъанавий дўстлик ва бузилмас бирдамлик доимий ҳис-туйғуларининг ифодаси бўлди.

Визит чоғида ВКП Марказий Комитетининг Бош секретари Ле Зуан ва ВКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ВСР ҳукуматининг Бош министри Фам Ван Донг бошчилигидаги Вьетнам партия-ҳукумат делегацияси билан КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси Л. И. Брежнев бошчилигидаги совет делегацияси ўртасида музокаралар бўлиб ўтди.

Музокараларда:

Совет томонидан КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР Министрлар Советининг Раиси А. Н. Косигин, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, Марказий Комитет секретари М. А. Суслов, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР ташқи ишлар министри А. А. Громико, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР мудофаа министри Д. Ф. Устинов, КПСС Марказий Комитетининг секретари К. В. Русаков, КПСС Марказий Комитетининг аъзоси, СССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари И. В. Архипов, КПСС Марказий Комитетининг аъзоси, СССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари, СССР Госпланининг раиси Н. К. Байбаков, КПСС Марказий Комитети аъзолигига кандидат, СССРнинг ВСРдаги элчиси Б. Н. Чаплин;

Вьетнам томонидан ВКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ВСР ҳукумати Бош министрининг ўринбосари Ле Тхань Нги, ВКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, Вьетнам халқ армияси бош штабининг бошлиғи Ван Тиен Зунг, ВКП Марказий Комитетининг аъзоси, ВСР ташқи ишлар министрининг ўринбосари Нгуен Ко Тхать, ВКП Марказий Комитетининг аъзоси, ВСРнинг СССРдаги элчиси Нгуен Хиу Кхиеу, ВКП Марказий Комитети аъзолигига кандидат, ВСР Госплани раисининг ўринбосари Ле Кхак иштирок этдилар.

Сидқидиллик, ўртоқларча ошкоралик ва ўзаро ҳурмат вазиятида ўтган музокаралар вақтида томонлар КПСС XXV съезди ва ВКП IV съезди қарорлари қандай бажарилаётганлиги тўғрисида бир-бирларига ахборот бердилар; Совет—Вьетнам муносабатларини ва турли соҳалардаги ҳамкорликнинг асосий масалалари, шунингдек ҳар икки томонни қизиқтирувчи актуал халқаро проблемалар муҳокама қилинди. Иккала томон муҳокама қилинган барча масалалар хусусида фикрлар тамомила бир хил эканлигини қайд этди.

КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси Л. И. Брежнев, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР Министрлар Советининг Раиси А. Н. Косигин, ВКП Марказий Комитетининг Бош секретари Ле Зуан ва ВКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ВСР ҳукуматининг Бош министри Фам Ван Донг Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи билан Вьетнам Социалистик Республикаси ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик тўғрисидаги шартномани имзоладилар. Бу шартнома Совет — Вьетнам муносабатларини ривожлантиришда янги босқични бошлаб бериб, КПСС билан ВКП ўртасидаги, Совет Иттифоқи билан социалистик Вьетнам ўртасидаги бузилмас қардошларча дўстлик ва ҳар томонлама ҳамкорликни янада кучайтиришга кўмаклашиши лозим.

ВСР партия-ҳукумат делегациясининг визити, Л. И. Брежнев ва Ле Зуаннинг учрашувлари, Совет ва Вьетнам раҳбарлари музокараларининг натижалари Совет Иттифоқи билан Вьетнам халқларини бир-бири билан янада яқинлаштириш ишига муҳим ҳисса қўшади, жаҳон социализм системасининг жипслиги ва бирлигини мустаҳкамлашга, унинг халқаро майдондаги нуфузи кучайишига, халқлар озодлиги, мустақиллиги ва ижтимоий тараққиёти учун, Осиёда ва бутун дунёда мустаҳкам тинчликни таъминлаш учун курашда янги-янги муваффақиятларни қўлга киритишга кўмаклашади.

Визит вақтида бир қанча иқтисодий битимлар ҳам имзоланди. Ана шу битимларга мувофиқ Совет Иттифоқи Вьетнам экономикасини янада ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган катта-катта халқ хўжалик объектларини қуришда ВСРга ёрдам беради. Олис истиқболга мўлжалланган иқтисодий ва илмий-техникавий ҳамкорликнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқиш тўғрисида аҳдлашиб олинди. Шу масалага оид тегишли битим имзоланди.

Вьетнам делегацияси Совет Иттифоқи партия-ҳукумат делегациясининг расмий визит билан Вьетнам Социалистик Республикасига бориши тўғрисида илгари қилинган таклифни яна такрорлади. Визит муддати дипломатик йўллар билан келишиб олинади.

5 700 000 ТОННА „ОҚ ОЛТИН" УЧУН

Республика областларида пахта тайёрлашнинг бориши тўғрисида 9 ноябрга бўлган

МАЪЛУМОТ

Биринчи устун — областлар; иккинчи устун — бир кунда тайёрланган пахта, учинчи устун — мавсум бошидан буён (умумий тайёрланадиган пахтага нисбатан процент ҳисобида); тўртинчи устун — бир кунда машинада терилган пахта; бешинчи устун — мавсум бошидан буён (планга нисбатан процент ҳисобида)

ҚАШҚАДАРЁ	0,18	102,95	0,17	97,75
БУХОРО	0,17	102,00	0,26	103,17
Наманган	0,26	99,77	0,21	105,88
Жиззах	0,44	97,24	0,08	102,88
Фарғона	0,31	96,24	0,37	85,91
Сурхондарё	0,43	94,36	0,26	94,43
Андижон	0,34	94,36	0,26	101,69
Тошкент	0,43	90,94	0,31	88,25
Самарқанд	0,77	86,16	0,92	93,77
Сирдарё	0,44	81,81	0,10	82,27
Хоразм	0,92	75,48	1,52	84,22
ҚҚАССР	0,79	61,71	0,94	61,66
Республика бўйича:	0,44	90,98	0,44	92,14

Шу жумладан ингичка толали пахта

БУХОРО	0,27	100,83
Наманган	0,27	88,46
Қашқадарё	0,42	84,94
Сурхондарё	0,67	82,77
Республика бўйича:	0,55	85,06

ВСР ПАРТИЯ-ҲУКУМАТ ДЕЛЕГАЦИЯСИ МОСКВАДАН ЖЎНАБ КЕТДИ

Вьетнам Коммунистик партияси Марказий Комитетининг Бош секретари Ле Зуан ва Вьетнам Коммунистик партияси Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, Вьетнам Социалистик Республикаси ҳукуматининг Бош министри Фам Ван Донг бошчилигидаги ВКП ва ВСР ҳукумати делегацияси 9 ноябрь куни Москвадан жўнаб кетди. Делегация КПСС Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва Совет ҳукуматининг таклифига биноан дўстона расмий визит билан Совет Иттифоқига келган эди.

Автомашиналар кортежи юриб ўтган Москва магистраллари икки қардош мамлакатнинг давлат байроқлари билан, вьетнам ва рус тилларидаги табрик транспарантлари билан безатилган эди.

Пойтахт кўчалари ва майдонларига чиққан ўн минглаб москваликлар Л. И. Брежнев, А. Н. Косигин, Ле Зуан, Фам Ван Донг ўртоқларни, Совет Иттифоқи ва Вьетнам Социалистик Республикасининг бошқа раҳбарларини қизғин табриклаб турдилар, иккала мамлакат халқлари ўртасидаги бузилмас қардошларча дўстлик шарафига, КПСС ва ВКП шарафига табрик сўзлари айтдилар.

ВСР ва СССРнинг давлат байроқлари билан безатилган Внуково аэродромида Қуролли Кучларнинг уч тури — пиёдалар, учувчилар, денгизчилардан иборат фахрий қоровул саф тортди. Фахрий қоровул бошлиғи Ле Зуан ва Фам Ван Донг ўртоқларга рапорт берди, ВСР ва СССРнинг давлат гимнлари ижро этилди.

Л. И. Брежнев, А. Н. Косигин, Ле Зуан ва Фам Ван Донг ўртоқлар совет жангчилари сафи олдидан ўтдилар.

Тантанали маросим охирида фахрий қоровул саф тортиб ўтди.

КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети Президиумининг Раиси Л. И. Брежнев, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР Министрлар Советининг Раиси А. Н. Косигин, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР ташқи ишлар министри А. А. Громико, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, КПСС Москва шаҳар комитетининг биринчи секретари В. В Гришин, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, СССР мудофаа министри, Совет Иттифоқи Маршали Д. Ф. Устинов, КПСС Марказий Комитетининг секретари К. В. Русаков самолёт пиллапояси ёнида Ле Зуан, Фам Ван Донг ўртоқлар билан, ВСР партия-ҳукумат делегациясининг бошқа аъзолари билан қардошларча самимий хайрлашдилар

ВСРдан келган меҳмонларни КПСС Марказий Комитетининг аъзолари Б. П. Бугаев, Г. С. Павлов, Н. С. Патоличев, С. А. Скачков, Н. А. Шчелоков, КПСС Марказий Комитети аъзолигига кандидатлар М. П. Георгадзе, О. Б. Рахманин, С. К. Цвигун, СССР ташқи ишлар министрининг ўринбосари Н. П. Фирюбин, КПСС Марказий Комитети бўлим мудирининг ўринбосари М. Н. Смирновский, СССР ташқи ишлар министрлиги протокол бўлимининг мудири Д. С. Никифоров, бошқа расмий кишилар ҳам кузатиб қолдилар.

Аэродромда ВСРнинг СССРдаги элчиси, ВСР партия-ҳукумат делегациясининг аъзоси Нгуен Хиу Кхиеу, Лаос Халқ Демократик Республикасининг СССРдаги элчиси Сот Фетраси бор эдилар.

Аэродромда делегацияни пойтахт меҳнаткашларининг намояндалари Москва олий ўқув юртларида таълим олаётган вьетнамлик студентлар кузатиб қолишди. Пионерлар делегация аъзоларига гуллар тақдим этишди.

(ТАСС).

Суратда: аэродромда кузатиш пайти. В. Мусальян ва В. Кошегой фотоси. ТАСС — ЎзТАГ

ВЬЕТНАМ СОЦИАЛИСТИК РЕСПУБЛИКАСИ ДЕЛЕГАЦИЯСИ ТОШКЕНТДА

Вьетнам Компартияси Марказий Комитетининг Бош секретари Ле Зуан ва ВКП Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси, ВСР ҳукуматининг Бош министри Фам Ван Донг бошчилигида Совет Иттифоқида дўстона расмий визит билан меҳмон бўлиб турган Вьетнам Социалистик Республикасининг партия-ҳукумат делегацияси Москвадан ватанига қайта туриб 9 ноябрь куни Тошкентда тўхтади.

Тошкент аэропорти ВСР, СССР ва Ўзбекистон ССР давлат байроқлари билан, Вьетнам, рус ва ўзбек тилларида табрик сўзлари ёзилган транспарантлар билан безатилган. Самолёт пиллапояси ёнида Ле Зуан ва Фам Ван Донг ўртоқларни, делегациянинг бошқа аъзоларини КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Ш. Р. Рашидов, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети бюросининг аъзолари И. Г. Анисимкин, Л. И. Греков, И. Р. Қурбонов, Н. М. Матчонов, Т. Н. Осетров, О. У. Салимов, А. А. Хўжаев, Н. Ж. Худойбердиев, Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Раисининг ўринбосари, ташқи ишлар министри М. Т. Турсунов, бошқа расмий кишилар кутиб олдилар.

(ЎзТАГ).

ҲУРМАТ ТАХТАСИ

Пахта тайёрлаш планини муддатидан илгари бажарганликлари учун қуйидаги районлар республика «Ҳурмат тахтаси»га ёзилсин:

КОМСОМОЛОБОД РАЙОНИ — район партия комитетининг биринчи секретари ўртоқ Топиволдиев, район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Мўминов, район комсомол комитетининг секретари ўртоқ Акбаров, район ижроия комитети қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Мамажонов, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш-техника таъминоти район ишлаб чиқариш бирлашмасининг бошқарувчиси ўртоқ Исоқов, район суғориш системалари бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Маҳмудов.

РИШТОН РАЙОНИ — район партия комитетининг биринчи секретари ўртоқ Охунов, район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Одилов, район комсомол комитетининг секретари ўртоқ Қурбонов, район ижроия комитети қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Холдоров, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш-техника таъминоти район ишлаб чиқариш бирлашмасининг бошқарувчиси ўртоқ Собиров, район суғориш системалари бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Зокиров.

ҚУМҚЎРҒОН РАЙОНИ — район партия комитетининг биринчи секретари ўртоқ Алматов, район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Жумаев, район комсомол комитетининг секретари ўртоқ Диёров, район ижроия комитети қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Шукуров, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш-техника таъминоти район ишлаб чиқариш бирлашмасининг бошқарувчиси ўртоқ Чўтбоев, район суғориш системалари бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Эшмуродов;

ОЛТИНКЎЛ РАЙОНИ — район партия комитетининг биринчи секретари ўртоқ Хожиқосимова, район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Алимов, район комсомол комитетининг секретари ўртоқ Раҳимов, район ижроия комитети қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Максимов, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш-техника таъминоти район ишлаб чиқариш бирлашмасининг бошқарувчиси ўртоқ Қурбонов, район суғориш системалари бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Абдуллаев;

МОСКВА РАЙОНИ — район партия комитетининг биринчи секретари ўртоқ Турсунов, район ижроия комитетининг раиси ўртоқ Раҳимов, район комсомол комитетининг секретари ўртоқ Мўминов, район ижроия комитети қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Обидов, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш-техника таъминоти район ишлаб чиқариш бирлашмасининг бошқарувчиси ўртоқ Хан, район суғориш системалари бошқармасининг бошлиғи ўртоқ Обидов.

ЗАФАР САТРЛАРИ

ҚУМҚЎРҒОН

Район пахтакорлари Улуғ Октябрнинг 61 йиллиги арафасида катта ютуқни қўлга киритдилар, давлатга пахта сотиш халқ хўжалик планини муддатидан илгари бажардилар. Тайёрлов пунктларига 41 минг тоннага яқин пахта, шу жумладан 19 минг тонна ингичка толали пахта етказиб берилди. Топширилган ҳосилнинг 95 проценти биринчи сортларга қабул қилинди. Азамат механизаторлар 23 минг тонна «оқ олтин» териб бериб, районнинг улкан хирмонига баракали ҳисса қўшдилар. «Комсомол 30 йиллиги», «Ўзбекистон» совхозлари, «Қизил Октябрь», «Москва» колхозлари ҳосилдорликда айниқса юқори кўрсаткичларга эришди. 48 пахтачилик бригадаси гектаридан 45-55 центнердан пахта хирмони кўтарди. Район меҳнаткашлари яна 8 минг тонна пахта тайёрлаш мажбуриятини олиб, йиғим-терим ишларини тезкорлик билан давом эттирмоқдалар.

ПАРТИЯВИЙ ИШ УСЛУБИ

«Ўзбекистон» нашриёти КПСС Марказий Комитети секретари К. У. Черненконинг «Партия ва давлат иши услубини ижодий ривожлантиришнинг баъзи масалалари» китобини ўзбек тилида чоп этди. Китобда иш самарадорлиги ва сифатини оширишга ижодий ёндашишнинг роли атрофлича баён этилган, партия ташкилотлари орттирган бой тажриба таҳлил қилинган. (ЎзТАГ).

Л. И. БРЕЖНЕВ

ҚЎРИҚ

1

Ғалланг бўлса, қўшиқ ҳам оғиздан тушмайди... Шундай деб бежиз айтишмайди. Ғалла ҳамиша энг қимматли озиқ-овқат, барча нознеъматларнинг мезони бўлиб келган. Буюк фан-техника муваффақиятлари асри бўлмиш бизнинг давримизда ҳам ғалла халқларнинг энг биринчи ҳаётий негизи бўлиб қолмоқда. Одамлар космосга кўтарилишди, дарёлар, денгизлар, океанларни забт этишмоқда, ер қаъридан нефть ва газ қазиб олишмоқда, атом энергиясини жиловладилар, ғалла эса ғаллалигича қолмоқда.

Гербига ғалла бошоғи тасвири туширилган мамлакат граждалари ғаллага айниқса, алоҳида, ҳаяжонли, муқаддас муносабатда бўладилар. Айтишим мумкинки, бу туйғу ёшлигимдан менга ҳам маълум.

Отам ишчи ўтган, бобом деҳқон бўлган, мен ўзимни заводдаги меҳнатда ҳам, қишлоқдаги меҳнатда ҳам синаб кўрганман. Фаолиятимни ишчиликдан бошлаганман. Лекин вайроналик йилларида завод анча муддатга тўхтатиб қўйилгач, ер ҳайдашни, экин экишни, ғалла ўришни ўрганишга тўғри келди. Ўз қўлинг билан ғалла етиштиришнинг гашти ўзгачалигини ўшандаёқ тушуниб олгандим. Ер ўлчовчи бўлиб иш бошлаб Курск қишлоқларида, Белоруссияда, Уралда ишладим, кейинчалик яна металлург бўлганимдан кейин ҳам даврнинг ўзи ғаллани унутишга йўл қўймади. Бошқа коммунистлар билан биргаликда қишлоқларда бўлиб, йиғинларда кулакларга қарши жанг қилдим, дастлабки колхозларни туздим.

Айтишим мумкинки, меҳнат фаолиятимни бошлаганимда унинг атиги тўрт йили тўла-тўкис қишлоқда ўтди. Бошқача айтганда, бутун тўрт йиллик умр қишлоққа бағишланди. Коллективлаштириш энди бошланганда ер тузувчи бўлиб ишлай бошладим, ниҳоясига етганда эса заводга қайтдим. Бу йиллар — 1927—1931 йиллар мамлакат тарихида бутун бир даврга тенг. Биз қишлоқ хўжалик артелларига ер ажратиб берарканмиз, чегараларни шунчаки йўқотаётганимиз йўқлигини, балки қишлоқни социалистик тарзда қайта қуришга ёрдамлашаётганимизни, деҳқон ҳаётининг минг-минг йиллардан буён ҳукм суриб келаётган укладини бошқатдан қураётганимизни яхши тушунардик.

Буларни айтаётганимнинг боиси шундаки, шаҳар ва қишлоқ ҳам, завод ва дала ҳам, саноат ва қишлоқ хўжалиги ҳам менга бирдай қадрдон бўлиб қолди. Олдиндан ёзганимдек, Запорожьеда асосий диққат-эътиборни индустрияни тиклашга қаратишга тўғри келди, лекин колхоз ишлари ҳам катта эътибор беришни талаб қиларди. Днепропетровскда шаҳар ва қишлоқ ишда тахминан тенг вақтни оларди. Молдавияда қишлоқ хўжалиги биринчи планга қўйилган бўлса-да, у ерда аслида янгидан ташкил қилинган саноат ҳам эътибордан четда қолмасди. Хуллас, бамисоли икки параллел чизиқ каби шу соҳалар тўғрисида ғамхўрлик қилиш баб-баравар борарди, гарчи бу чизиқлар борабора кесишмаслиги лозим бўлса-да, мен учун, албатта, кесишарди.

Бугунги кунда ҳам Кремлдаги иш столим кўкламги экишнинг бориши ҳақидаги, экинларнинг аҳволи тўғрисидаги, йиғим-теримнинг суръатлари ҳақидаги мунтазам маълумотлар билан тўла. Эски одатимга кўра ўзим мамлакатнинг турли зоналарига қўнғироқ қиламан, Кубань, Днепр бўйи, Молдавия, Поволжье, Сибирдаги ўртоқларнинг овозини эшитгандаёқ ғалланинг аҳволи қандайлигини билиб оламан. Айтайлик, қўриқда 15 июнгача ёмғир ёғмаган бўлса, ҳосилдан бир неча центнерини чегириб ташлашга тўғри келишини тушунаман. Мабодо ойнинг охиригача ҳам ёғингарчилик бўлмаса, яна чегириш керак бўлади... Шундай дақиқаларда деразадан Москвага нигоҳ ташлайсан, киши, кўз олдингга бепоён қўриқ далалари, комбайнчилар, агрономлар, райком ходимларининг ташвишли чеҳралари ўтади. Мана шу қадрдон кишилардан узоқда бўлсам ҳам ўзимни яна уларнинг ёнида ҳис этаман.

Қўриқ менинг ҳаётимдан мустаҳкам ўрин олган. Ҳамма нарса 1954 йил январь ойининг изғирин кунларидан бирида Москвадан бошланди. Ўшанда мени КПСС Марказий Комитетига чақиришди. Бу проблеманинг ўзи менга олдиндан маълум эди, қўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақидаги гапларни ҳам эшитгандим. Янгилик шу эдики қўриқни оммавий ўзлаштиришни менинг ўзимга топширишмоқчи экан. Шу баҳордаёқ қўриқ очишни жуда қисқа муддатларда Қозоғистонда бошлаб юбориш лозим бўлиб, иш ниҳоятда қийинлигини мендан яшириб ўтиришмади. Лекин ҳозирги пайтда партиянинг бундан кўра масъулиятлироқ топшириғи йўқ, деб тайинлашди. Марказий Комитет у ерга мени П .К. Пономаренко билан юборишни лозим деб топибди.

Гап шундаки, республикада иш дуруст бормаяпти, у ердаги раҳбарлик ҳамон эскича ишлаяпти, янги вазифаларнинг уддасидан чиқиша олмаса керак, қўриқ очилиши муносабати билан бу кўз илғамас чўлларда амалга оширилиши лозим бўлган ишларнинг кўламини кенг қамровда тушунадиган одамлар керак, деб эшитдим.

Бизга топширилган ишнинг энг муҳими — қўриқ очишни таъминлашдан иборат эди. Вазифа ниҳоятда қийинлигини тушундим. Аввало бу ғоят муҳим вазифани бажаришнинг тўғри йўлини топиш лозим эди. Бу ўринда гап бир республиканинг дон хўжалигини юксалтириш ҳақидагина эмас, балки бутун Совет Иттифоқи миқёсида дон проблемасини тубдан ҳал этиш устида борарди.

Шу кузнинг ўзидаёқ қўриқдан ғалла олиш керак! Шу кузнинг ўзида!

Шундай қилиб ҳаётим яна ўзгариб кетди.

1954 йил 30 январда Марказий Комитет Президиумининг мажлиси бўлиб, унда Қозоғистондаги аҳвол ҳамда қўриқни ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган вазифалар муҳокама этилди. Икки кундан кейин Олмаотага учиб кетдим.

Орадан, шунча йиллар ўтиб кетганидан кейин ҳаётимнинг ўша даврида мен учун унутилмас бўлган бу ишлар ҳақида ҳикоя қилиб бериш эҳтиёжи туғилар деб ўйламагандим. Қайтариқ бўлса ҳам айтмоқчиманки, қўриқда ҳам ҳеч қандай ёзув-чизув ёхуд кундалик тутмаганман. Бунинг имкони ҳам йўқ эди, лекин бунга афсусланишнинг ҳожати ҳам йўқ деб ўйлайман. В. И. Ленининг «Давлат ва революция» китобига ёзган сўнгги сўзини эслайман. Сўнг сўзда у яна бир бобни бошламоқчи бўлганини, аммо вақт етмаганини — октябрь арафаси имкон бермаганини ёзган эди. «Бундай «халақит» учун фақат хурсанд бўлиш мумкин, — юмор билан деган эди Владимир Ильич. — «революция тажрибаси» тўғрисида ёзишдан кўра, бу тажрибани амалда қилиш ёқимлироқ ва фойдалироқдир». Ленининг бу сўзлари ҳаммамиз учун дастуруламалдир.

Қўриқда миллион-миллион совет кишилари революция тажрибасини амалга оширишни давом эттирдилар, янги тарихий шароитларда унинг муваффақиятларини бойитдилар, ривожланган социализм ғолибона қурилишининг жонли тажрибасини ижод қилдилар. Шунинг учун бу заминга бутунича бахшида этган йилларим мен учун бир умрга эсдан чиқмайдиган ва азиз хотира бўлиб қолди.

Олмаотада биринчи бўлишим. Лекин шаҳарни аллақандай илиқ ҳиссиётлар билан айланиб чиқдим. Шаҳар менга кўпданоқ қадрдон бўлиб қолган эди. Каменское, Днепропетровск ёки Запарожьега қандай меҳр қўйган бўлсам, Олмаотани ҳам ғойибона севиб қолгандим.

Кўп фронтчилар қатори мен ҳам фронт орқасига эвакуация қилинган яқин кишиларим адресини дарҳол тополмадим. Фронтда хотинимдан Олмаота, Карл Маркс кўчаси, 95-уй адреси ёзилган дастлабки хатни олгунимча ташвиш билан тўлиб-тошган машаққатли саккиз ой ўтганди. Оиламни ўз бағрига олган Турсун Тарабоевич ва унинг хотини Руқия Яруловна Бойбусиновларни хотинимнинг ўша хатидан билиб олгандим. Ўша пайтда ёппасига бир қаватли уй-жойлардан иборат Олмаотанинг минглаб уйларига ўхшаш бу кулбани топиб олдим. Хотиним уруш даврида ёзган хатида уй яшил дарахтзорларга бурканиб кетишини, дераза тагида эса ариқ оҳиста шарқираб оқишини ёзганди. Ҳозир эса февраль ойи, ариқлар бўмбўш, эндигина кириб келаётган илиқ кунлар тафтидан намхуш яланғоч дарахтларнинг шохидан чакиллаб томчилар оқарди. Шу топда, кўз ўнгимда негадир урушнинг узоқ кунлари равшан гавдаланиб кетди. Кирсаммикан? Саховатли қозоқ оиласига раҳматлар айтиб, ўша оғир йилларда тўрт киши ўрнига етти кишини бағрига сиғдирган бошпанага таъзим қилиш керак-да, лекин мен хотинимни кутмоқчи, иложи бўлса у билан бирга кирмоқчи бўлдим.

Кўчаларни айланишда давом этдим. Яшаш ва ишлашга тўғри келадиган шаҳар ҳақида дастлабки таассурот олишнинг энг яхши усули шундай бўлишини билардим. Бозорга кирдим, тажрибали кишининг нигоҳи ундан кўп нарсаларни илғаб олиши мумкин. Зеро, бу нарса ҳар қандай жойнинг хўжалик ҳаётини билдирувчи бамисоли барометр, аҳолисининг урф-одатлари, анъаналари кўзгуси, шовқин-суронли, одамлар билан гавжум, ранг-баранг Олмаота бозори менга ибратли маълумотларни берди. Шаҳарнинг ўзига хос қиёфаси дилимга ёқиб тушди.

Шаҳарнинг турли жойларида яшашга тўғри келди. Олдинига шаҳардан чеккага, ҳозирги машҳур Медео яхмалагидан беш километрча нарида жойлашган дам олиш уйига жойлаштиришди. (У пайтда яхмалак йўқ эди). Бағоят гўзал жойлар. Боғ-роғлар, шинам йўлкалар, мусаффо ҳаво. Тоғдан ошиқиб оқаётган шўх сой. Тоғлар ҳам ёнгинада, кўм-кўк яшнаб турибди. Қорли чўққилари кўзни қамаштиради. Қозоғистонга сўнгги келишимда, 1976 йил сентябрида шу дам олиш уйига бордим, ўзим яшаган хонани топмоқчи бўлиб дадил иккинчи қаватга кўтарилдим, таниш эшикни қидириб топдим ва ҳамроҳларимга мана бу деразанинг олдида иш столим, ёнида эса диван бор эди, деб турувдимки...

— Йўқ, Леонид Ильич, — деди табассум билан дам олиш уйининг ҳамшира бекаси. — Сиз икки эшикка янглишдингиз.

Бу ҳодиса инсон хотирасининг номукаммаллигини эмас, балки даврнинг тез ўтишини, ўзгаришларнинг тезлигини билдиради. Бутунлай қайта қурилган дам олиш уйигина эмас, бутун бугунги Олмаота илгаригисига мутлақо ўхшамайди. Бугунги кунда ғоят улкан замонавий, қарийб 1 миллион аҳолиси бўлган шаҳар гўзал ва ўзига хос жозибалидир. Шаҳар пухта ўйланган режа бўйича, айтишим мумкинки, меҳр билан, кўламни катта олиб қурилмоқда. Бу ерда кўримсиз, бир-бирига ўхшаш кварталлар йўқ, янги қурилишларнинг архитектураси оригинал, катта биноларнинг ҳеч бири бошқасини такрорламайди.

Бу ерга учиб келарканман, ҳар гал қадрдон дўстларимга қарата: «Мана, яна сиздек энг яқин кишиларим ҳузурига келдим!» дейман. Оилам Олмаотага кўчиб келганида биз ўша жойдаги Кичик дарадаги деҳқончасига қурилган ёғоч уйчада жойлашгандик. Ҳозир бу уй бузиб ташланган. Кейинчалик марказга — Жамбул кўчасига қумли плиталардан қилинган экспериментал бинога кўчиб ўтдик. Чамаси бу уйлар унчалик мустаҳкам бўлмаган. Шунинг учун бино сақланиб қолмаган. Уруш йилларида оиламни бағрига олган уйча ҳам йўқ. Унинг ўрнида бугунги кунда улкан фаввоpанинг шўх суви отилиб турибди. Фурманов ва Қурманғози кўчалари бурчагидаги биргина уй ҳозир ҳам сақланиб қолган. Аммо унда Олмаотада ишлаган давримнинг сўнгги ойларидагина яшашга тўғри келганди.

Ўшанда эса, 1954 йилнинг февраль ойи бошларида янги жойни бундоқ кўриб улгурмаёқ Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг пленумида қатнашишим керак эди. Айтишим керакки, кўпчилик нотиқлар республикадаги ишлар ҳақида пленумда ўз-ўзини танқид руҳида ва кескин гапирдилар. Биз П. К. Пономаренко билан биргаликда уларни диққат билан эшитдик. Ўзимиз эса сўзга чиқмадик. Сайлов пайти келганида КПСС Марказий Комитетининг вакили Марказий Комитет Президиуми Пономаренкони биринчи, Брежневни эса иккинчи секретарликка тавсия этганлигини Пленум қатнашчиларига маълум қилди.

Биз П. К. Пономаренко билан қўлни қўлга бериб, бир мақсад йўлида ишладик, ташвиш ва ишлар икковимизга ҳам етиб ортарди. Ўзимга келганда, шуни айтишим кераки, мен бутун уруш бўйи душманнинг орқа томонидан халқнинг қаршилик ҳаракатига бошчилик қилган «бош партизан» сифатида ҳам, моҳир ташкилотчи, ишончли ўртоқ сифатида ҳам Пантелеймон Кондратьевични ҳамиша қадрлардим ва ҳурмат қилардим.

Пленум охирида у мажлис иштирокчиларига миннатдорчилик билдириб, икковимизнинг номимиздан икки оғизгина сўз айтди:

— Сизларнинг ишончларингизни оқлай оламиз деб ишонаман. Ишлаганимиз бўлсин! Ўйлайманки, бугун Қозоғистон партия ташкилоти зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилганлиги ҳақида икки йилдан кейин Марказий Комитетга ахборот бера оламиз.

Олдиндан бўлса ҳам шуни айтайки, орадан роппа-роса икки йил ўтгандан кейин ҳақиқатан ҳам Қозоғистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари сифатида қўриқни ўзлаштириш борасидаги партиянинг буюк вазифаси шараф билан бажарилди, деб КПСС XX съездига ахборот бердим.

2

Ҳаммамизнинг ишимиз бошимиздан ошиб-тошиб кетди. Бугун, орадан шунча йиллар ўтгандан кейин ўша пайтлардаги ҳужжатларни варақлаб кўрарканман, шунча ишларни қилишга ва ҳаммасига улгуришга қандай қилиб имкон бўлган экан деб ўйлаб қоламан. Лекин организмимиз шундай бўлса керак, асаб жиҳатдан ҳам, жисмоний жиҳатдан ҳам ақл бовар қилмайдиган катта ишларни қилиб улгурардик. Яна урушни ўйлаб кетасан киши. Одамлар урушда инсон имкониятларининг энг сўнгги нуқтасида туришарди. Уйқудан қолган, очнаҳор, окопларда квиб-шалаббо бўлган, неча кунлаб қорда ётган, муздек сувга ўзларини отгану, лекин ҳеч қачон на шамоллаш нималигини ва на бошқа «бой» касалликларни билишган. Қўриқда ҳам худди шунга ўхшарди.

Қўриқ эпопеясини фронт билан, партия ва халқ ғолиб чиққан улкан жанг билан қиёслаб ўтгандим. Уруш хотираси биз фронтчиларнинг ёдимиздан сира чиқмайди. Лекин, бу қиёс аниқ. Қўриқда отишма, бомбардимон, артиллерия отишмалари йўқ эди, албатта. Лекин қолган ҳамма нарса ҳақиқий жангни эслатарди.

Ишни бошлаш учун ўша ҳарбий ибора билан айтганда кучларни гуруҳларга ажратиш, орқа томондаги кучларни яқин олиб келиш керак бўларди. Бунга осонликча эришиб бўлмасди. Пленумдан кейин Қозоғистон Компартиясининг VII съезди бўлиб ўтди. Съезд ишнинг аҳволини таҳлил этиб, Марказий Комитетнинг олдинги составдаги Бюроси ва Секретариати фаолиятини қониқарсиз деб топди.

Нега шундай бўлганлигини изоҳлаб бермоқчиман. Ғоят бой табиий имкониятлари бўлган ўлкада, юзлаб колхозлар, совхозлар ва МТСлари бўлиб, далаларида ўн минглаб трактор ва комбайнлар ишлаётган, ҳайдаладиган ерлардан ташқари миллион-миллион гектар пичанзор ва яйловлари бўлган диёрда дон, гўшт, пахта, жун етиштириш урушгача бўлган даражадан ўсмаганди, баъзи ҳолларда ундан ҳам пасайиб кетган эди. Сут соғиб олиш 1940 йилдагидан камайиб кетган, ҳар гектар ердан 5-6 центнердан дон, атиги 10 центнердан пахта, 60 центнерга етар етмас картошка йиғиштириб олинарди.

Ўша пайтларда мамлакатнинг уруш натижасида тўла вайрон бўлган Кубань, Украина, Дон сингари районлари ҳам вайронгарчиликни тиклаб, ҳосилдорликни, чорвачилик маҳсулдорлигини ошира бошладилар. Бу ерда эса, 1953 йил гарчи республика учун жуда қулай келган бўлса ҳам, ем-хашак танқислигидан бир ярим миллион қорамолнинг нобуд бўлишига йўл қўйилди. Қаҳратон қишда моллар очиқ ҳавода қолдирилди, ҳатто, ибтидоий кошарлар ҳам йўқ эди. Буни тағин «Бизда ҳамиша шундай бўларди», деб изоҳлашарди ҳам. Яна шуни қўшимча қилиш кераки, колхоз раисларининг кўпчилиги бошланғич маълумотли, уч юз нафари эса умуман чаласавод эди.

Тўғри, Қозоғистондаги қишлоқ хўжалигининг оғир аҳволи объектив сабаблар билан ҳам изоҳланарди. Бу аҳвол бутун мамлакатда шу муҳим соҳанинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлигидан далолат берарди. Бу ҳақда 1953 йилда КПСС Марказий Комитетининг сентябрь Пленумида партия тўппа-тўғри ва очиқдан-очиқ айтган эди. Бироқ, ишнинг умумий манзарасида Қозоғистондаги аҳвол аянчли эди. Мураккаблик яна шунда эдики, баъзи маҳаллий раҳбарлар қийинчиликларга кўникиб, «бўлса-бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар» қабилида иш тутишарди.

— Шундай катта республикага раҳбарлик қилишнинг уддасидан чиқолмадик, — деди бевосита қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи Марказий Комитет секретари И. И. Афонов съездда сўзга чиқиб. — Биз воқеаларни бошқаролмаяпмиз, балки ёмон ўт ўчирувчилар каби талмовсираб қоляпмиз. Тинимсиз гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда юз бераётган «ёнғин»ни ўчириш билан овора бўляпмиз. Асосий раҳбарлик формамиз ҳатто қоғоз ҳам эмас, балки вакиллар юборишдан иборат бўлиб қолмоқда.

Мана шундай эътирофлардан кейин область партия комитетларининг бирор бир ташаббус кўрсатиб чиқмаганларига ажабланиб бўлмасди. Кимда ким аҳволни тузатишга уринадиган бўлса, жуда «ғалати» бўлиб туюларди. Айтайлик, Оқтуба области қорамоллар учун бир ярим йиллик озуқа запаси тайёрлаш ташаббуси билан чиққан эди. Бундай олижаноб ишни қўллаб-қувватлашди, мажбуриятлари газеталарда босилиб чиқди. Лекин, маълумки, ҳар қандай ташаббус аввало ички кучларга, фойдаланилмаётган резервларга таяниши лозим. Ташаббусларнинг асосий қиммати ҳам шунда. Оқтубаликлар бўлса бошқача йўл тутишди. Дабдабали мажбуриятдан сўнг Қозоғистон ССР Министрлар Советига хат йўллаб, аҳволимиз чатоқ, мажбуриятларимизни уддалашимиз учун бизга зудлик билан қўшимча равишда уч юзта трактор, олти минг тонна керосин, фалонча миқдорда автол, солидол, эҳтиёт қисмлар берингиз, деб талаб қилишди. Хуллас, биз билан бирга жанжалга қолмайлик десаларинг, қаҳрамон бўлишимизга ёрдамлашинг, қабилида иш тутишди.

Менинг партия, совет, армия, хўжалик соҳасидаги раҳбарлик иш тажрибам аллақачон шундай хулосага олиб келган: боқиманда бўлиш, ишни бировлар ҳисобига яхшилашга интилиш, бамисоли лакмус қоғозидек, у ёки бу ўртоқнинг нималарга қодир эканлигини равшан кўрсатиб қўя қолади. Биз қўриқ очишимиз лозим бўлгани учун бировлар ҳисобига ёрдам кутиб боқиманда бўлиш ёмон натижаларга олиб келган бўлур эди. Шунинг учун бу ҳодисани алоҳида ҳисобга олишни зарур деб кўнглимга тугиб қўйдим.

Менга кадрларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш кераклиги ҳақида кўп марта гапиришимга тўғри келган. Демак, бу ўринда гап нималарга қодирлигини амалда кўрсатган кишилар ҳақида бормоқда. Гап ноқобил ходимларни кечириб кетавериш ҳақида бораётгани йўқ: ноқобил, софдил бўлмаган ходимларни дадиллик билан алмаштириш керак. Бу ерда бўлса турли савиядаги раҳбарларни ошна-оғайнигарчилик белгиларига қараб кўтаришганига ишонч ҳосил қилишга тўғри келди. Бунга дарҳол барҳам бериш лозим эди. Биз П. К. Пономаренко билан биргаликда қаттиқ йўл тутдик. Кейин одамлар хафа бўлиб юрмаслиги учун бу ҳақда очиқ-ойдин ва тўппа-тўғри гапни айтиб қўя қолдик. Масалан, дастлабки нутқларимдан бирида — Олмаота сайловчилари олдида сўзлаган нутқимда 1954 йил март ойида бундай деган эдим:

Қозоғистон партия ташкилоти олдида турган улкан вазифалар муносабати билан кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг аҳамияти беқиёс ошиб бормоқда. Қозоғистон Компартиясининг VII съезди кадрлар билан ишлашдаги жиддий камчилик ва ҳатоларни очиб ташлади. Булар шундан далолат берадики, айрим раҳбарлар масъулият ҳиссини йўқотиб қўйиб, ходимларни ишчанлик фазилатига қараб эмас, балки шахсан садоқатли бўлишига қараб танлаганлар. Биз бундай ҳоллар билан муроса қилолмаймиз. Республикада раҳбарлик ишига кўтарилишга лойиқ бўлган, партия илгари сурган вазифаларни ҳал қила оладиган кўпгина етук, тажрибали, тайёргарлиги зўр одамлар кўп.

Иродали командирларни танлаб, орқа томондаги кучларни илгари суриб, биз партиянинг қўриқни очишни бошлаш ҳақидаги қарорини сабрсизлик билан кутардик. Ниҳоят, 1954 йил февралининг охирларида КПСС Марказий Комитетининг тарихий февраль—март Пленуми иш бошлади. Пленум «Мамлакатда дон етиштиришни янада кўпайтириш тўғрисида ҳамда қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш ҳақида» қарор қабул қилди.

Қозоғистон чўлларида буюк жанг бошланди. Бу жангу жадал улкан географик районда авж олдирилди. Шимолий Қозоғистон ғарбдан шарққа томон 1300 километр ва шимолдан жанубга қараб 900 километр масофани эгаллаган. Шу территорияга жойлашган ҳозирги олтита (илгари бешта эди) область — Кустанай, Целиноград (собиқ Оқмўла), Шимолий Қозоғистон, Кўкчетов, Тўрғай ва Павлодар областларининг умумий майдони 600 минг квадрат километрдан ортиқ бўлиб, Франциядек давлат территориясидан анча каттадир. Мана шу бепоён кенгликда янгидан 250 минг квадрат километр ерни ҳайдаш лозим эди. Бу унумдор чўл майдони бутун Англия территориясидан катталик қиларди.

Фақат биз эмас, Олтой ўлкаси, Красноярск ўлкаси, Новосибирск ва Омск областлари, Поволжье, Урал, Узоқ Шарқ ҳам қўриқ очарди. Мамлакатда ўзлаштирилган қўриқ ва бўз ерларнинг умумий майдони ҳозир 42 миллион гектар эканлиги кўпчиликка маълум бўлса керак. Шундан Қозоғистонда 25 миллион гектар ер ҳайдалди. Шунинг 18 миллион гектари 1954—1955 йилларда Қозоғистон чўлларида очилди.

Рақамлар кишини ҳайратга солади. Лекин қўриқ деганни ҳайдалган ер деган маънодангина иборат эмас. Қўриқ деганда уй-жой, мактаблар, касалхоналар, болалар боғча ва яслилари, клубларни ҳам, янги йўлларни, кўприкларни, аэродромларни ҳам, чорвачилик қурилишлари, элеваторлар, омборлар, заводларни ҳам — хуллас аҳолининг нормал ҳаёт кечириши учун замонавий қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ривожлантириш учун зарур бўлган нарсаларнинг ҳаммасини тушунилади.

Булар қандай бўлганлигини кунма-кун, воқеама-воқеа муфассал ҳикоя қилиб беришнинг имкони йўқ. Қўриқ ҳақида, уни ўзлаштирувчиларнинг қийинчиликлари, чўлқуварларнинг жасорати ва тақдири ҳақида озмунча ёзилмаган. Фақат мен фаолиятимизнинг бош йўналишлари тўғрисида, қўриқ аввал бошданоқ ҳозиргидек манзарада бўлиши учун қандай стратегия ва тактика ишлатганимиз ҳақида эслатиб ўтмоқчиман, холос. Янги хўжаликларнинг ер тузилиши ва эски хўжаликларнинг ер тузилиши; янгидан ташкил этилаётган совхозлар учун усадьбалар танлаш; яйдоқ чўлда юз минглаб кишиларни қабул қилиб олиш ва уларни жойлаштириш; бир йўла ўнлаб, сўнгра эса юзлаб совхоз посёлкаларининг улкан қурилишлари; минг-минглаб мутахассисларни танлаш; турли тоифадаги одамлар оммасидан аҳил, жипслашган коллективлар тузиш; қўриқ очишнинг ўзи ва илк баҳорги экиш... Буларнинг ҳаммасини навбатма-навбат эмас, балки бир варакайига, бир вақтнинг ўзида амалга оширишга тўғри келди.

Ўқувчига, чунончи, жойларда раҳбар кадрларни мустаҳкамлаш соҳасидаги иш миқёси равшан бўлиши учун шуни айтишим мумкинки, фақат 1954 йилнинг ўзида қўриқда ишлаш учун беш юздан ортиқ райком секретари ва бошланғич партия ташкилоти секретари, минглаб колхоз раислари, агрономлар, зоотехниклар ,инженерлар, механикларнинг номзоди кўриб чиқилиб, ишга тавсия этилди. Бу ишни жуда қисқа муддатда амалга ошириш лозим эди. Улар орасида ажойиб маҳаллий кадрлар оз эмасди, қўриққа бошқа ердан келганлар орасида ҳам шундай кишилар кўп эди. КПСС Марказий Комитети, Иттифоқ министрликлари, мамлакатнинг кўпгина республикалари ва областлари бизга жуда катта ёрдам бердилар. Улар қўриққа ўзларининг кадрларини саҳийлик билан юбордилар.

СССР Совхозлар министрлиги мутахассисларни танлаш бўйича махсус штаб тузди. Штаб хоналарида одамлар шу қадар тўпланиб қолардики, бамисоли вокзал биносини эслатарди. Мен ўша штабга бориб ҳафталаб эрта саҳардан ярим кечагача одамларни қабул қилардим. Ўзим ҳеч вақтимни аямасдан, қўриқ ерларга жўнаб кетишга ҳозирлик кўраётганлар билан батафсил суҳбатлашардим. Қўриққа жўнаб кетаётган ҳар бир киши ишнинг бутун мураккаблиги ва кўламини тушуниб олиши, амалга оширилажак ишга бутун вужуди билан ишонч ҳосил қилиши ва бутун куч-ғайратини сарфлаган ҳолда хизмат қилиши лозим эди. Одамлар билан танишарканман; ўз хоҳиши билан жўнаб кетаяптими, йўқми, тажрибаси қанақа, сиҳат-саломатлиги жойидами, унинг кўчиб кетишига оиласи розимикин, деб қизиқсинардим. Қачон жўнаб кетиш керак, совхознинг қанча ери бор, хўжаликнинг ўзи қанақа, одамлар қаердан келишади, қанча техника ажратиб берилади, дастлабки пайтлари тирикчилик учун нималар олиш керак деган саволлар ҳам кўп бериларди.

Худди шу ернинг ўзида, министрлик йўлакларида, суҳбатлар орасидаги танаффусларда бўлғуси директорлар ўзларига мутахассислар танлашарди. Директор, бош агроном, бош инженер, бинокор инженер, бош бухгалтер деган машҳур бешлик шу тариқа вужудга келарди. Кейинчалик биз бешлик эмас, балки олтиликни танладик. «Ўқдон»га яна директорнинг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари ҳам қўшилди. Тажриба шуни кўрсатдики, одамларнинг турмуши, уларни жойлаштириш, озиқ-овқати, маданий-маиший хизмат кўрсатишдек энг муҳим масалаларни унингсиз ҳал этиб бўлмасди.

Марказий Комитетдаги кабинетимда Қозоғистоннинг катта харитаси осиғлиқ турарди. Бир пайтлари фронтда ҳам мен армия қисмларининг жойлашувини, уларнинг ҳаракат қилиш районлари ва зарба бериш йўналишларини харитада белгилаб қўярдим. Энди республика харитасида худди шу тариқа юзлаб хўжаликлар ва таянч пунктларининг жойлашишини белгилардим. Ҳужумнинг асосий базалари — ўзлаштирилаётган районларга яқин шаҳарлар, станциялар, посёлкаларни доирачалар билан белгилардим. Булар бепоён чўл қаърига сингиб кетган эди. Қўриқ ҳисобига экин майдонларини анча кенгайтирган эски колхоз ва совхозларни яшил-қизил байроқчалар билан белгилардим. Яқин орада бунёд этилиши керак бўлган янги совхозларнинг усадьбаларини қизил байроқчалар билан белгилардим. 1954 йилда харитада 90 та қизил байроқча пайдо бўлди. 1956 йилнинг бошларига келиб эса бу рақам 337 тага етди!

Одатда, хотиранома ёзишганида совхоз директорлари бош мутахассис билан биргаликда чўлга қандай етиб боришгани, чўнтакларида фақат ўзларининг бошлиқ этиб тайинланганликлари ҳақидаги буйруқ, банкдаги счет номери ва муҳрдан бошқа ҳечвақо бўлмаганини ёзишади. Қўриққа етиб келишгану, совхознинг номи ёзилган қозиқни ерга қоқиб, иш бошлашган... Тўғри, шундай бўлган эди. Лекин кўпчилик эски танишларим романтикага берилиб кетиб, жуда зарур деталнии унутиб қўйишади: улар қозиқни дуч келган жойга эмас, қатъий белгиланган жойга қоқишарди. Уларнинг чўнтагида буйруқ ва муҳрдан ташқари қўлида портфели ҳам бўлиб, унда экинзорларнинг харитаси ва янги хўжаликларнинг ер тузилиши ҳужжатлари бўларди. Қўриқда қийинчиликлар бўлгани каби романтика ҳам тўлиб-тошиб ётибди. Аммо, иш енгил кўчган эди деб ўйлаш мумкин эмас: гўё қўриққа келиб чўл бўйлаб кезишгану, ҳамма ёқни ҳайдашган, замин неъматлари ҳаммаёқда тўлиб-тошиб ётибди. Йўқ, ундай бўлмаган.

Қурувчиларда нулевой цикл деган тушунча бўлади. Бу — бинонинг территориядаги жойлашиши, пойдеворни ва ер ости коммуникацияларини бунёд қилиш билан боғлиқ ишлардир. Бу ташқаридан қараганда унча билинмаса ҳам, бинонинг ўзини қуришдан олдин қилиш керак бўладиган сермеҳнат иш. Қишлоқ хўжалигида ер тузилиши ишларини нулевой циклга қиёсласа бўлади. Негаки, ер тузилиши ўзига хос бош план бўлиб, хўжаликнинг қиёфаси ва характери, далалари, ўтлоқлар, яйловларининг жойлашиши ва миқдори, усадьбалар қуриладиган жой, сув таъминоти манбалари ва турмуш ҳамда ишлаб чиқариш учун зарур бўлган жуда кўп нарсалар белгиланади.

Республика партия Марказий Комитетида дастлабки кунлардан бошлаб қўриқ бўйича оператив ишчи группаси ўз-ўзидан ташкил бўлди-қолди. Кейинчалик уни ҳар хил номлар билан атадик. Биров ишчи штаби деди, биров оператив штаб деди, биров республика қўриқ штаби деб атади. Ҳақиқатан ҳам унинг фаолияти фронт штабини эслатарди. Унга мен бошчилик қилишимга тўғри келди. Группа расмий жиҳатдан тузилмаганди, унга махсус ажратилган одамлар йўқ эди, одамларнинг ҳаммаси ўзларининг одатдаги вазифаларини бажаришарди. Лекин уларнинг ҳаммаси бевосита қишлоқ хўжалиги билан боғланган кишилар эди. Мендан ташқари бу группага Марказий Комитетнинг қишлоқ хўжалик бўйича секретари Фозил Карибжонович Карибжонов, Марказий Комитетнинг қишлоқ хўжалик ва совхозлар бўлимлари мудирлари Андрей Константинович Морозов ва Василий Андреевич Ливенцов, республика қишлоқ хўжалик министри Григорий Андреевич Мельник ва совхозлар министри Михаил Дмитриевич Власенко ва бошқа бир қанча масъул ходимлар кирарди. Марказий Комитетда қўриқ ишлари бўйича юзлаб кишилар бўларди, албатта, лекин юқорида номлари келтирилган ўртоқлар улкан ишни олиб бораётган штабни ташкил этишарди.

Ерларни ҳайдашга ажратиш жуда шошилинч ва ўз кўламига кўра мисли кўрилмаган иш эди. Бепоён чўлга ким биринчи бўлиб йўл олганлиги ҳақида гапирадиган бўлсак, улар олимлар, гидротехниклар, ботаниклар, ер тузувчилар, агрономлар эди. Аввало уларни самимий миннатдорчилик сўзлари билан эслаб ўтгим келади.

Унумдор ерлар оёғинг остида ётмайди. Уларни қидириб топиш, баҳолаш, белгилаб олиш, улардан қайсилари дон учун ғалла экишга, қайсилари яйловга, ўтлоққа яроқли эканлигини аниқлаш лозим эди. Қозоғистон территориясининг қарийб учдан бир қисми — юз миллион гектарини ер тузувчилар ўрганиб чиқдилар. Қозоғистон ССР Фанлар академиясининг бир ўзигина 69 комплекс экспедиция ва отряд тузиб, чўлга юборди. Ерларни ўрганиш ва уларга баҳо беришда бутун мамлакат академиялари, институтлари ва тажриба станцияларининг мутахассислари иштирок этди. Россия, Қозоғистон, Украина, Белоруссиянинг минг-минглаб тупроқшунослари, ботаниклари, гидротехниклари, ер тузувчилари, агрономлари республиканинг 178 районини текшириб чиқиб, дастлаб ҳайдашга яроқли 22,6 миллион гектар майдонни аниқлашди. Улар бу ерларнинг батафсил тупроқ карталарини, ўсимликларини муфассал кўрсатиб, сув манбалари ва маҳаллий бинокорлик материаллари ишлаб чиқариш учун хом ашё ресурсларини қатъиян белгилаб, район, сўнгра эса область ва республика ташкилотларига тақдим этишди.

Ер тузувчи деган дипломим бор эди. Шундай йирик республика Марказий Комитетининг секретари сифатида ҳам, ер тузиш бўйича мутахассис сифатида ҳам бу ишларнинг ҳаммаси мени ғоят қизиқтирарди. Олимлар ишнинг моҳиятига тез тушуниб олишга ёрдам бериб, республика территориясида табиий хўжалик шароитлари яхши ифодаланган олтита зонани белгилаб беришди, қаерга дон экиш кераклиги, қаерни чорвачиликка мослаштириш лозимлигини, қаерда ҳар икки соҳани ҳам комплекс йўлга қўйиш кераклигини, қаерда суғориладиган деҳқончиликни ривожлантиришни аниқ баён этувчи тавсияномалар беришди.

Ўша пайтларда мен қозоқлардан кўпгина ўртоқлар орттирдим. Фронтда эканлигимдаёқ қозоқларни ёқтириб қолгандим. Улар бамаъни, камтар кишилар, яхши ижрочи ва жасур жангчи ва командирлар эди. Жанглар орасидаги танаффусларда улар ўз юртларини, поёнсиз чўлларини қўмсаб гапиришарди. Қозоқ йигитининг майин ва ҳазин қўшиғини эшитиб сўраб қолардим:

— Нима ҳақда куйлаяпсан?

— Чўл тўғрисида куйлаяпман. Йилқилар ҳақида куйлаяпман. Севган қизим эсимга тушиб кетди...

— Қизни соғинишинг мумкин. Уйни ҳам. Чўлни эса... Мана бу Украина чўлининг нимаси ёмон?

— Ёмон эмас. Фақат бизники — бошқача чўл...

Мана энди орадан йиллар ўтиб қозоқ миллатига мансуб совет кадрлари нечоғли камол топганини кўриб қувонаман. Улар орасида йирик партия ва хўжалик ходимлари, атоқли олимлар, барча соҳаларнинг талантли мутахассислари, ажойиб маданият усталари бор.

Чалов чўлларни очиш ҳақидаги партия қарорини қозоқларнинг аксарияти жуда зўр шижоат ва мамнуният билан кутиб олганликларини таъкидламай ўтолмайман. Қўриқ очиш қозоқлар учун осон вазифа эмасди. Ахир, қозоқ халқи неча-неча юз йиллар давомида чорвачилик билан боғлиқ бўлиб, уларнинг кўплари чўлдаги қадимги ҳаёт укладини бузиб ташлаб, ғаллакор, механизатор, дон хўжалиги мутахассислари бўлиб етишиши лозим эди. Қўриқни очишда энг актив, қаҳрамонларча иштирок этиш учун маҳаллий аҳоли ўзида донишмандлик ва жасорат топа билди. Қозоқ халқи зиммасига тарих қўйган вазифа даражасида тура билди. Бутун мамлакат эҳтиёжини тушуниб, ўзининг революцион, интернационал фазилатларини намоён этди.

Динмуҳаммад Аҳмедович Кунаев билан дўстлигим қарийб чорак асрдан буён давом этиб келмоқда. Ўшанда у Қозоғистон ССР Фанлар академиясининг президенти эди. Табиийки, биз Олмаотага келган дастлабки кунимданоқ танишиб олгандик. Маълумоти бўйича тоғ инженери, рангли металлар мутахассиси бўлган бу одам тор доирадаги киши бўлмасдан, давлат миқёсида фикрлар, Қозоғистоннинг беҳисоб ресурслари ва уни ривожлантиришнинг истиқболлари ҳақида кенг, дадил, оригинал ва чуқур фикр юритарди. Босиқ, дилкаш, истараси иссиқ бу одам айни пайтда қатъий иродали, партиявий принципиал киши эди. Тез орада республика Министрлар Советининг Раислигига кўтарилди. Ҳозир эса Қозоғистон партия ташкилотини бошқармоқда, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюросининг аъзоси.

Димаш Аҳмедович (дўстлари унга одатда шундай деб мурожаат қилишарди, кундалик ҳаётда ҳеч ким унинг Динмуҳаммад деган исмини тўлиқ ишлатмайди) қўриқ ерлар бўйича консультант сифатида менга Тупроқшунослик институтининг директори Умирбек Успанович Успановни тавсия этди. Бу оқил олим раҳбарлик қилган институтда Қозоғистоннинг тупроқ характеристикасига доир ғоят бой материаллар мавжуд эди. Институт ходимлари янги совхозларни жойлаштириш масаласига доир барча ишларда озмунча ёрдам беришгани йўқ.

Республика Қишлоқ хўжалик министрлигининг ер тузиш бошқармаси бошлиғи Василий Александрович Шереметьевни самимият билан эслайман. У жуда қизиқ киши эди. Ёзда ҳам, қишда ҳам бошяланг, солдат гимнастёркасида, этик кийиб юрарди. Дала сумкаси ҳамиша ёнбошида осиғлиқ турарди. Қозоғистонда узоқ йиллар ишлаш мобайнида у республикани бошдан охиригача пиёда кезиб чиққан, чўлни чамалаб эмас, балки кўзи боғлоғлиқ ҳолда ҳам бемалол айтиб бераверарди. Совхозларнинг марказий усадьбаларига жой танлашда унга етадигани бўлмасди. Унинг дала сумкаси менга эртаклардаги хазинани эслатарди: Василий Александрович сумкасидан хариталар дейсизми, схемалар дейсизми, юзлаб анҳорлар, пастликлар, тепаликлар, шамол кам бўладиган жойларнинг номи ёзилган, шунингдек, бу ерларни яхши биладиган маҳаллий аҳолининг сон-саноқсиз исми-шарифи ёзилган блокнотларни олгани-олган эди. Мана шу кишиларни янги тузиладиган хўжаликлар бўйича комиссияларга киритишни қаттиқ туриб талаб қилар, мўйсафид оқсоқоллар ҳам бизга бажонидил ёрдам беришарди.

Шереметьев менинг ер тузилишидан хабардорлигимни билиб қолиб бениҳоя қувониб кетди ва менга ўз ҳамкасабасидек мурожаат қилар, баъзан эса буни суиистеъмол қилиб, менсиз ҳам қилиш мумкин бўлган майда-чуйда масалаларга ҳам аралашувимни талаб қилиб

(Давоми учинчи бетда).

ҚЎРИҚ

(Боши иккинчи бетда).

қоларди. Лекин кўпинча менинг аралашувим талаб қилинарди. Баъзан жиддий равишда аралашиш лозим бўларди. Бир куни бир даста ер тузиш хариталарини кўтарганича ҳузуримга ҳаллослаб келиб қолди. Бу хариталар чамаси Кўкчетов областидан юборилган эди:

— Буни қаранг, нималар қилишяпти! Янги майдонларнинг далаларига ҳеч қандай характеристика бермасдан туриб, уларни эскиларига қўшиб юборишибди. Хуноб бўлиб районга телефон қилсам: нимага тўполон қиляпсиз, энди шудгор қилаётганимиз йўқ-ку, баҳор келсин, қорлар эрисин, кейин кўрамиз қаерни ҳайдаш лозимлигини, деб бамайлихотир жавоб беришяпти.

Гап ўзлаштириш учун янги ерлар қўшиб берилган колхозлар устида борарди. У ердаги одамлар чўлда азалдан ишлаб келишади ва табиийки, чўлни биздан яхши биладиганлар йўқ, деб ҳеч кимга гап беришмасди. Мана шу психологияни бартараф этиш, ишга бунақанги ёндашишга қарши курашиш, ҳамма ерда қўриқ ерларни қатъий илмий асосда ажратишни талаб қилиш керак эди.

Оператив ҳаракат қилибгина қолмай, кенг миқёсда, асрларга татийдиган тарзда ҳаракат қилиш лозим эди. Мана шундай олижаноб мақсад учун вақтни ҳам, куч-қувватни ҳам аямасликка тўғри келарди. Кўпинча Марказий Комитетда ярим кечагача қолиб кетиб, ўнлаб хўжаликларнинг карталарини ва уларга берилган тушунтиришларни қайта ва қайта қараб чиқардим. Шундан кейингина булар республика Министрлар Советининг қарори ҳамда СССР Қишлоқ хўжалик министрлигининг буйруғи билан расмийлаштириларди.

Маълумки, 1954 йил баъзи бировларнинг иккиланишларини ҳисобга олмаганда, қўриқни ўзлаштиришда жуда катта муваффақият келтирди. Мамлакатда 13 миллион ўрнига, 19 миллион гектар ер ҳайдалди. Қозоғистон ҳам ер оч ш планини ошириб бажарди. Бу ҳол кишиларни нечоғли илҳомлантирганини, бошланган ишга қандай ишонч туғдирганини айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети дастлабки тажрибани умумлаштириб ҳамда мамлакат имкониятларини чамалаб кўриб «Дон етиштиришни кўпайтириш учун қўриқ ва бўз ерларни янада ўзлаштириш тўғрисида» янги қарор қабул қилди. Қозоғистон яна қўшимча равишда икки юз элликта янги совхоз тузиши керак эди.

1954 йилда ташкил топган дастлабки тўқсонта совхоз ҳар қалай анча қулай ерларда жойлашган бўлиб, темир йўлга ва дарё қирғоқларига яқин эди. Энди кўз илғамас чўлнинг ичкарисига йўл олиш лозим эди. Вазифаларимиз яна ҳам мураккаблашиб кетди, ҳайдаладиган ерни танлашнинг ўзи қийинлашиб қолди. Қарама-қаршиликлар, айтиш жоиз бўлса, турли хил нуқтаи назарларнинг кураши пайдо бўлди. Икки область доирасида юз берган тортишувлар ёдимга тушади.

Иттифоқ Қишлоқ хўжалиги министрлиги Оқтўба областида умуман ҳеч қандай ерни ҳайдашнинг кераги йўқ, чунки бу областнинг ерлари ғалла етиштиришга яроқсиз деб ҳисобларди. Аксинча, Қарағанда областида маҳаллий ўртоқлар кам маҳсулдор ерларда ўн саккизта совхоз тузишни таклиф этишганида, уларнинг «ташаббуси» ҳеч сўзсиз қўллаб-қувватланди. Мен Москвага министрга қўнғироқ қилиб, бунинг катта хато эканлигини айтдим. Аммо министр қарағандаликларни ватанпарварлар ва илғорлар деб кукларга кўтариб мақтади. Ҳатто, қизишиб кетганидан қўриқ резервлари ҳақиқатан ҳам унча кўп бўлмаган шимолий областларнинг раҳбарларини консерватизмда ва бошқа гуноҳларда айблади.

Рақамларсиз, далил ва асоссиз бундай даҳанаки жанглардан фойда йўқ. Мен Оқтўба областига учиб бориб, мутахассислар билан учрашдим, ўша жойнинг ўзида унумдор ерлар борлигига ишонч ҳосил қилдим. Бу ерга дарҳол олимларнинг комплекс экспедициясини юбориш керак деб туриб олдим. Улар виждонан ишлашди, ҳайдашга яроқли 1.7 миллион гектар яхши ер борлигини аниқлашди. Қарағандада бўлганимда ҳам ҳеч бир машаққатсиз ўзимизнинг ҳақлигимизга ишонч ҳосил қилдим. Қишлоқ хўжалигига волюнтаристик тарзда эмас, балки илмий асосда ёндашиш кераклигини яна бир бор ҳис этдим.

Олмаотада республика область партия комитетларининг секретарлари ва оближроком раисларининг кенгаши ўтказилди. Қозоғистон Компартияси Марказий Комитети «Янги совхозлар учун ер танлаш якунлари тўғрисида»ги масалани махсус муҳокамага қўйди. Кенгаш якунида мен шундай дегандим (сақланиб қолган стенограммани келтираман):

«Бизда ер ажратиш бўйича катта иш қилинди. 9 миллион гектарга яқин ер топилиб чамалаб чиқилди. Бироқ иш ҳали ниҳоясига етганича йўқ. Шу негизда —ушбу ҳолда негиз сўзини ҳам ўз маъносида, ҳам кўчма маъносида оляпман, Қишлоқ хўжалик министрлиги билан баҳслашувлар юзага келмоқда. Бугунги кунда ҳам биз бу баҳслашувлардан бош тортмоқчимасмиз. Ўз позицияларимизни ҳимоя қиламиз ва ҳимоя қила олишимизга ишонамиз. Бизнинг назаримизда қарағандаликлар барибир ўз тупроқ шароитини унчалик тушуниб етмаганга ўхшайдилар. 18 та совхоз ташкил этиш таклиф этилган. Кўпдек бўлиб туюлиши мумкин. Лекин уларни жойлаштириш режасини қўллаб-қувватлаб бўлмайди. Чунки танланган ерлар нобоп. Айни пайтда областнинг мен бўлган қатор районларида совхозлар қуриш лозим бўлган яхши-яхши ерлар бор».

Чўлни текшириш, янги хўжаликлар учун жойлар ажратиш ҳақида шу боисдан батафсил ёзяпманки, қўриқ очишнинг нулевой цикли ғоят катта аҳамиятга молик эди. Ҳайдалган ернинг ва у ердаги бўлғуси турмушнинг бундан буёнги тақдири шунга боғлиқ эди.

3

Дастлабки қўриқ баҳорини ҳар ким ўзича эслайди: қувончлиси ҳам, тантаналиси ҳам, жумбушга келтирувчи машаққатлари ҳам эсда қолган. Чўл биз ўйлагандан ҳам кўра анча қийин иш чиқиб қолди. Гап жуда томир отиб кетган, бамисоли симдек ерга ёпишиб олган асрий чимларда эмас. Чимзорлар шунақанги қалин эдики, плуг сира унинг уддасидан чиқолмасди. Бунинг устига, Қозоғистон қўриғида бизнинг тушунчамиздаги баҳорнинг ўзи бўлмайди. Бу ер иқлимининг хусусияти шундаки, қишнинг кетидан бирданига ёз кириб келади. Қор эриб кетиши билан жазирама бошланади, май ойида амалда ёмғир бўлмайди, ер тез қуриб қолиб, тош-метинга айланади, уни ҳайдаш икки баравар оғирлашади.

Ҳамма жойда дастлабки ер очиш тантанали равишда, митинглар билан ўтказиларди. Дастлабки катаклар ҳам ҳайтовур яхши чиқди. Булар ҳам қўриқда ғайри табиий эди. Ер ўлчовчилар ҳамма ерда трактор бригадаларига инсон қўли тегмаган чўлнинг бирдай участкаларини —бўйи ва эни икки километрлаб, яъни тўрт юз гектардан майдон ажратиб беришарди.

— Катакча деган мана бунақа бўлибди, ана майдону, мана майдон! —деб ҳазиллашишарди тракторчилар. —Моторни ишга солгинда, ёнилги етгунча тўппа-тўғри ҳайдаб кетавер.

Лекин орадан кўп ўтмай тез-тез тўхташга тўғри келишини кўришди: моторлар плугларни тортолмас, плуг тиши синиб қолар, рамалари эгилиб кетарди. Фақат «С—80» паҳлавони беш корпусли плугни олиб юра оларди. Маневр қила оладиган, лекин енгил «ДТ-54» ва «НАТИ» тракторлари қўриқ учун заиф чиқиб қолди. Одамлар ҳамма ерда плуглардан биттадан, ҳатто иккитадан тишларни суғуриб ола бошлади. Бу ҳол меҳнат унумдорлигини пасайтирибгина қолмай, балки қўриқ очиш планини барбод қилиш хавфини туғдирарди. Ерларга экишдан олдин ишлов бериш ҳам осон эмасди: майдонларни бир неча маротаба дискалаш, белсимон культиваторлар билан ишлаш, обдон бороналаш, сув қуядиган катокларни юритиш талаб қилинарди. Шундан кейингина сеялкалар киритиларди. Ерни очиш билан экиш ўртасидаги фарқ тўрт-беш кундан ошмаслиги лозим эди. Акс ҳолда дала қуриб қолиб, экин экишнинг беҳуда бўлишини билардик.

Кустанай областига экин экишни дастлабки бориб кўрганим эсимда. Ўша ерга, Тобол станциясига Н. С. Хрушчев келган эди. Орадан кўп ўтмай Мойкўл от заводида каттакон кенгаш бўлиб ўтди. Бу от заводи ҳам қўриқ очарди. От заводи директорининг кабинетига П. К. Пономаренко, мен, Кустанай область партия комитетининг биринчи секретари И. П. Храмков, оближроком раиси И. Г. Слажнев, Кустанай от заводининг директори М. Г. Моторико (ҳозир у Қозоғистон қишлоқ хўжалиги министри), Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалигини механизациялаш институтининг олимлари ва бошқа ўртоқлар тўпландик. Кўп нарса ҳақида гап борди, лекин биринчи навбатда ер қатламини ағдариш муаммосини муҳокама қилдик.

Ер қатлами жонимиздан тўйдириб юборди. Гап шунда эдики, одатдаги ҳайдаладиган ерларга мўлжаллаб чиқарилган плуглар улкан чимзорлар қатламини шудгор тубига ташлаёлмасди. Плуг олди тишлари кесган чимлар дуч келган жойда айқаш-уйқаш ётиб тупроқнинг қуйи қатлами билан бекитилмасди. Бундай далани дискалаш мураккаб бўларди. Кенгашни тўхтатиб, бу ишларнинг ҳаммаси амалда қандай бўлишини кўришга аҳд қилдик-да, трактор бригадаларидан бирига бордик.

Механизаторлар асабийлашган, иш расво, ер қатлами улар қанчалик жонларини жабборга беришмасин тўлиқ шудгор тубига тушмасди. Мен тракторчиларнинг ёнига келиб улар суҳбатига қўшилдим. Уларнинг фикрича нима қилиш мумкинлигини сўрадим. Мавжуд плуглар ярамайди, бошқаси керак деб жавоб беришди.

— Қанақаси?

— Биз бу ҳақда қачондан бери гапирамиз, лекин нима фойда! —деди улардан бири. — Ярим винтли ва винтли ағдарма плугларни ишлаб чиқаришни дарҳол йўлга қўйиш керак.

Шуни айтиш керакки, Н. С. Хрушчев гап нимадалигини тушунганидан кейин жаҳли чиқиб кетиб олимларга қарата қаттиқ-қаттиқ кескин таъналар қилди. Бу масалани нега илгари ўйламадиларинг? Ахир олдиндан заводларни мана шундай плуглар ишлаб чиқаришга мослаштирилса бўларди-ку? Тадбирлар кўрилди, бир ойдан кейиноқ қўриққа янги плугларнинг дастлабки намуналари етиб келди.

Лекин янги плуглар келгунича бир ой вақт ўтган эди. Қўриқ очиш эса ҳамма жойда қизғин авж олдириб юборилган, иш ўйлангаь суръатлар билан бориши учун ҳозироқ нималарнидир ўйлаб топиш лозим эди. Бир куни кечқурун одатим бўйича совхозларга қўнғироқ қилиб қанча ер ҳайдалгани, қандай қийинчиликларга дуч келинаётганини суриштирдим. «Оржоникидзевский» совхозига ҳам қўнғироқ қилдим. Совхоз директори Ф. П. Кухтин ишлар яхши бораётганини айтди. Лекин кўпроқ плугнинг эҳтиёт тишларини юборишни илтимос қилди:

—Плуг тишларига сувдай ташнамиз... Ерни обдон ҳайдаяпмиз. Келиб кўринг, ўзингиз ишонч ҳосил қиласиз.

Чимларни қандай қилиб ағдаришаётганини сўрагандим, шундай жавоб олдим:

—Яхши. Кифтини келтиряпмиз.

Эрта билан катта группа бўлиб «Оржоникидзевский»га йўл олдик. СССР совхозлар министрининг ўринбосари С. В. Кальченко бизга ҳамроҳ бўлди, район марказида эса КПСС Марказий Комитетининг қўриқ очиш бўйича вакили М. Г. Рогинецни ҳам ола кетдик. Мен Михаил Георгиевични Украинада, Чернигов область партия комитетининг биринчи секретарлиги давриданоқ билардим. Ўша йилларда мен Днепропетровскда ишлардим. Шундан буён у билан кўришмагандик. Тасодифий учрашувдан бағоят қувониб кетдим. Кейинчалик, Кўкчетов область партия комитетининг биринчи секретари, сўнгра Қозоғистон ССР совхозлар министри ва қишлоқ хўжалик министри бўлиб ишлаганида ҳам қўриқни ўзлаштиришга озмунча меҳнати ва кучи сингмагани йўқ.

«Оржоникидзевский»га сафар чоғида худди шу Михаил Георгиевичнинг ўзи шунчаки бир «арзимас» янгиликни таклиф этгани маълум бўлди. Унга қарашли районларда қўриқ очиш муваффақиятли борарди. Далада ажойиб манзарага дуч келдик. Тракторчилар ҳеч нима бўлмагандай машиналарни бамайлихотир нормал тезликда бошқарар, плуглар бўлса текис, қўриқни тилка-пора қилиб борарди. Гап нимада ўзи?

— Айтаяпман-ку, арзимас нарса деб! —жилмайди Рогинец. — Биз чимни юпқа қилиб, энг устки қатламини оляпмиз. Қаранг, плуг олди тишлари инструкцияда кўрсатилганидек, ўн бир сантиметр эмас, етти сантиметр ботирилган. Шундай қилиб уддалаяпмиз-да.

Тўппа-тўғри. Шундагина биз плуг олди тишлари чимнинг юпқа қатламини бамисоли ёғ қатламини кесгандай силлиқ кесиб, уни шудгорнинг тубига ташлаб кетаётганини кўрдик. Ҳақиқатдан ҳам кифтини келтиришаётган экан. Нима учун индамадингизлар, деб Михаил Георгиевичдан, совхоздаги ўртоқлардан гина қилдик.

— Шундай майда-чуйда нарса ҳақида шовқин-сурон кўтариш ноқулай бўлмасмикин, деб ўйладим. Бунга катта ақлнинг кераги ҳам йўқ. Одамларнинг ўзлари ўйлаб топишса керак, — деди Рогинец.

— Мана сенинг ақлингга келибди-ку, —дедим мен. — Қўриққа бутун мамлакат, жуда кўп ёшлар келганини унутмаслик керак. Тажрибада ишлаб чиқилган жами фойдали нарсаларни тезда ёйиш лозим. Баъзан тажрибали одамларнинг ҳам ақлига келадию инструкцияни бузиш масъулиятини бўйнига олишга юраги дов бермайди. Шундай эмасми, Степан Власьевич?

— Шундай, дов бермаслиги ҳам мумкин.— мени қувватлади Кальченко.

— Бўпти, буйруқ чиқар, чим кўчиролмаган плуг олди тишларини етти сантиметрга келтириб қўйишсин, асло ўн бир сантиметрли қилиша кўрмасин.

— Бугуноқ шундай буйруқ чиқараман.

У ердан қайтаётганимизда бутун йўл бўйи Михаил Георгиевич билан ҳазиллашиб жонҳолига қўймадик: одатда, украин ёғ кесганда ўзига қалинроқ кесарди. Рогинец бўлса бунинг акси, бунақасини энди кўриб турибмиз...

Орадан бир кун ўтгач, Кустанай область партия комитетининг бюроси бўлиб ўтди. Бошқа масалалар қатори қўриқда йўл қурилиши масаласи ҳам муҳокама этилди. Кўпчилик автотранспорт учун тош йўл қуриш керак, деган фикр билдирди. Гарчи бу қимматга тушиб, анча узоққа чўзиладиган бўлса-да, узоқ истиқболга мўлжалланган капитал, замонавий йўл шохобчаси бўлгани афзал, дейишди. Айни пайтда йўллар кесишадиган жойларда йирик элеваторлар қурилишини авж олдириш таклиф этилди. Лекин, Н. С. Хрушчев бир қанча тор изли темир йўл қурилгани мақсадга мувофиқ деб ҳисобладн. У бу йўлларга ичкаридан ғалла ташиб келтириш мумкин, деди. Бу ғояга қарши билдирилган ҳеч қандай далил инобатга олинмади. Шу тариқа олдинига Кустанай—Урицкое, кейинчалик Есиль—Тўрғай тор изли темир йўллар қурилди. Бу, айни хато эди. Чунки иккала йўл ҳам ғалла ташиш учун кутилган ролини амалда бажармади, орадан кўп ўтмай бу йўллар олиб ташланди.

Бу фактни партия, давлат арбоби бир пайтнинг ўзида йўл қурувчи, экономист, инженер ва ҳоказо мутахассисликларни билиши лозим дейиш учун келтираётганим йўқ. Йўқ, раҳбар ҳам умумий ривожланиш қонунларини эгаллаган бўлиши, ҳам конкрет илмий ва амалий билимларга таяниб иш кўриши лозим. Ҳар ҳолда у инсон фаолиятининг барча соҳаларида ўзини ягона ва баҳсга ўрин қолдирмайдиган билағон, деб ҳисобламаслиги керак.

Ҳозирги замон экономикаси, сиёсати, ижтимоий ҳаёти шунчалик мураккабки, уларни қудратли коллектив ақл-идроки билангина бошқариш мумкин. Фақат бир йўналишдаги ёки бир мактаб мутахассисларини, олимларини эшитиб қолмасдан, халқ билан маслаҳатлашa билиш лозим. Ана шундагина ҳар қандай «дабдабабозлик»дан, хом-хатала ва бировларнинг иродасига боғлиқ бўлган ўйланмаган қарорлардан холи бўлиш мумкин. Бу нарса, айниқса, бир бутун географик регионнинг ҳар томонлама хўжалик ва социал-маданий жиҳатдан ўзлаштирилиши ҳақида, бу борада узоққа мўлжалланган сиёсат ҳақида, анча узоқни кўра билиш ҳақида гап борганида хатарли бўлиши мумкин.

Кустанайдан экиш давом этаётган қўриқ областлар, районлар, совхозларга йўл олдим.

Есиль ва Отбосар станцияларида қий-чувга дуч келдим. Станцияларнинг ўтказиш қобилияти келаётган юклар миқдорига мутлақо тўғри келмасди. Есилни ўшанда ҳам қўриқнинг дарвозаси дейишарди. Ҳолбуки, у ниҳоятда кичик бир станция бўлиб, теварак атрофида бўм-бўш чўлдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Отбосар райони марказига ҳам кўплаб юк келарди. Куҳна, чанг-тўзонли, ҳамиша шамолга рўбарў шаҳарча уйлари пастак бўлиб, сарғайиб қолган дарахтлари сўппайиб турарди. Шаҳарча техника, ёғоч, цемент, уй деталлари, дала вагончалари, металлом, бензин, уруғлик, озиқ-овқат ва бошқа товарлар ортилган эшелонларни қабул қилиб оларди. Бу юклар фақат шу ердаги қўриқ хўжаликларга бўлмай, балки бошқа учта қўшни районларга ҳам аталган эди. Эшелонлардаги юкни тушириб олишга шаҳарчанинг бутун аҳолиси сафарбар этиларди.

Район партия комитетининг бюро аъзолари, райижроком ходимлари, комсомол активлари кечаю-кундуз станцияда навбатчилик қилиб поездларни кутиб олишар, юкни туширишга бошчилик қилишар, одамларни қабул қилишар, уларни вақтинча маҳаллий аҳолининг уйларига жойлаштиришга интилишарди. Интилишарди, деб айтаётганимнинг боиси шундаки, янги келганлар бирор дақиқа бўлса ҳам ушланиб қолишни исташмасди. Улар одамларнинг шовқин-суронида ўзларининг «Мариновский», «Атбасарский», «Днепропетровский», «Бауманский» совхозларининг номларини баралла айтиб чўлга ошиқишарди. Уларга дастлабки отрядлар совхозларга жўнаб кетгани, ҳозир у ерларда ер ҳайдаб экин экишаётгани, янги келадиганларга уй-жой қуришаётганини, шунинг учун ҳозир у ерда қиладиган иш йўқлиги тушунтириларди. Яна ҳозир дарёлар тошгани учун у ерга бориш хавфли эканини ҳам тушунтириб айтиларди. Лекин ҳеч қандай юпатишлар кор қилмасди. Одамлар «Совхоз тузамиз!», «Қўриқ очамиз!» деб ёзилган плакатлар кўтариб олишганди.

Отбосар сингари Ишимнинг ўнг қирғоғида жойлашган хўжаликларга ҳам техника ва одамлар трактор маршрутлари ва автоколонналарда жўнатиб турилди. Лекин райoннинг сўл қирғоқ томонига мўлжалланган техниканинг бир қисми тошқин натижасида ушланиб қолди. Уларни бекор қолдириб бўлмасди. Шунга кўра район маъмурлари бу техникадан ўнг қирғоқдаги колхозлар, совхозлар ва МТСларда вақтинча фойдаланиб туришга қарор қилишди. Лекин тўсатдан трактор колонналаридан бири ғойиб бўлиб қолди.

Маълум бўлишича, трактор бригадасининг бошлиғи Владимир Чекалин бу қарордан огоҳ бўлиб қолиб, кечаси йигитларни тревога билан уйғотиб, тракторларни олиб жўнаб қолишибди. У йигитлар комсомол йўлланмаси билан «Красная заря» колхозига келишаётганди. Бу бригада чиққан жойнинг ўзида тузилган бўлиб, йигитлар ўз машиналарини ўзлари кузатиб келган эдилар. «Қочоқлар»ни қувгани райком секретари Василий Филиппович Макариннинг ўзи йўл олди. Ишим қирғоғига етганда у тракторларни ва ёлгиз турган Владимир Чекалинни учратиб қолди.

— Қолган «бебошлар» қани?

— Ҳозир келишади.

— Ўзбошимчалик қилишга ким рухсат этди?

— Қанақа ўзбошимчалик бўлсин... Тракторларнинг ўзи кимга аталган? «Красная заря» колхозига. Тракторлар қаерда лозим бўлса, ўша ерга бориб қўриқ очади. Кечув жойини ўзимиз топиб оламиз!

Райком секретари бригадирни қайтармоқчи бўлиб қанча уринмасин, у ўз сўзида қаттиқ туриб олди. Шу пайт қирғоққа қолган механизаторлар ҳам етиб келишди. Улар орасида ўша ерлик оқсоқоллар ҳам бор эди. Мўйсафидлардан бири ҳангомани эшитиб, Макаринга юзланди:

— Ҳой секретарь, нега йигитчани уришяпсан? Айб ўзингда, машиналарни нега илгарироқ жўнатмадинг? Қор қалин бўлса тошқин ҳам катта бўлишини билмасмидинг?

Қозоқлар кечув жойини кўрсатиб қўйишди. Ишимнинг мана шу жойида дарё туби қаттиқ тошдан иборат дейишди улар. Тез орада тракторчилар машиналарини сўл қирғоққа ўтказиб олишди. Шу куниёқ улар колхозда ишга киришиб кетишди. Шу кечув орқали сўл қирғоқдаги «Днепропетровский», «Мариновский», «Бауманский» совхозларига ҳам техника олиб ўтилди.

Василий Филиппович воқеани ҳикоя қилиб берарkан, ҳаяжонланар, хавотирланарди: қандай бўлганида ҳам таваккалига иш қилинган эди-да. Ўзбошимчалик унинг жаҳлини чиқарган эди. Лекин бунда қатъият, омилкорлик, дадиллик бор эди. Айтгандай, «қочоқ»лар билан бўлган ўша ҳодисадан кейин бу жойда сўл қирғоққа ўтадиган жой тайёрланди. Отбосар аҳолиси ўзларининг ҳамма қайиқларини дарёга туширишди. Бу қайиқлардан иккита паром ясаб, бутун баҳор ва ёз бўйи сўл қирғоққа одамлар, машиналар, ёқилғи, озиқ-овқат ташилди. Бу ҳам фронтдагидай чинакам топқирлик эди. Ўша йилларда қўриқда бундай мисолларга кўп марталаб дуч келганманки, буларнинг ҳаммаси ҳақида гапиришимнинг имкони йўқ.

Отбосардан Макарин билан бирга йўлга чиқдим. Биз шошилмасдан бир хўжаликдан иккинчисига, бригадалардан бригадаларга ўтардик. Қозоғистон чўлини биринчи марта баҳорда кўриб, унга меҳрим тушиб қолди. Нақадар кенглик! Бу ерда балки, ҳатто, уфқдан-уфққа етгунча қуёш ҳам ҳориб қолса керак. Баҳорги чўл ажиб турфа рангларда товланарди. Сув тошқинлари кўм-кўк бўлиб кўринарди. Хушбўй яшил ўтлар қуёшда ял-ял ёнарди. Лолалар ғарқ очилган. Бутун яшил кенгликда гоҳ у ер, гоҳ бу ерда илк бор ҳайдалган пайкаллар қорайиб кўриниб турарди.

Лекин мана шу ажойиб қуёшли кунда мен бир нарсадан хавотирда эдим. Далалардаги ишларга назар ташларканман, янги очилган ерларга ҳеч нима экишмаганини кўрдим. Фақат эски ҳайдалган ерларга экин экилганди. Бу ернинг туб аҳолиси сўзлари ёдимга келди: ҳайдалган ерга фақат иккинчи йили экин экиб келишган. Савол беришга шошилмадим. Фақат бир бригадада янги келганидан эмас, маҳаллий тракторчидан сўрадим:

— Қўриққа қачон экин экасизлар? Июндами?

— Июнда ким экин экаркан? — ҳайрон бўлди у. — Бизда бундайларнинг устидан кулишади. Июнь келдими-хоҳласанг эк, хоҳласанг бир туфлаб кетавер, дейишади.

Отбосарга қайтиб келгунимизча Василий Филиппович лом-лим демади.

— Ахборотингизни эшитсак бўлармиди? — дедим мен.

— Қанақа ахборот? Ҳаммасини ўзингиз кўрдингиз-ку...

Маълум бўлдики, Отбосар районида бу кўклам экин экишмоқчи эмаслар. Нега энди? Макарин тушунтириб берди. Қўриқда янги ерларга азалдан иккинчи баҳордан бошлаб экин экишган. Чунки, қўриқни кеч, июндан олдин очиб улгуришолмаган. Нега шунақа кеч? Чунки, бунгача деҳқон экиш билан банд бўлган. Бир йўла икки ишни қилиш — ҳам экиш, ҳам ер ҳайдашга улгуролмаган. Қўли қўриқни очишга етганида эса экишнинг нафи бўлмаган. Ер келгуси баҳорни пойлаб ётаверган. Ана ўшандагина дастлабки ҳосилини одатда мўл берган. Шундан буён бу нарса анъана бўлиб қолиб, одат тусига кирган. Отбосарликлар узоқ вақт тортиша-тортиша, биринчи йили экин экмасликка қарор қилишган.

Айтишим керакки, бу ҳақда кўп гап бўлган. Бунгача зўр-зўр олимлардан консультациялар олганман. Қўриқни аллақачон тадқиқ этишни бошлаб юборган экспедицияларнинг қучоқ-қучоқ материалларини, ҳужжатларини кўтаргандим. Бу ҳақда кейинроқ айтарман. 1955 йил ҳосили учун худди шу июнь ойида мумкин қадар кўпроқ ер очишни мўлжалладик. Негаки, бундан кейинги ёки кузги ер ҳайдаш қўриқда худди июнь ойидаги экин экиш сингари мақбул иш эмас эди. Буни олимлар асослаб берган бўлиб, планларимизда қабул қилинган эди. Лекин биз қўриқни дастлабки баҳорда апрель ва май ойларида очдик, келгуси йил ҳосили учун эмас, шу йил ҳосили учун очдик!

Бунга одамларни ишонтириш лозим эди. Шаҳаргача индамасдан бордик, ҳар биримиз ўз ўйларимиз билан банд эдик. Кечки овқатни Макариннинг уйида қилдик. Менинг хуш кўришимни билиб, унинг рафиқаси Феодосья Кузьминична чучвара тайёрлаб қўйган экан. Чучварадан олдин икки қадаҳдан ичдик. Биринчисини қўриқ очишнинг муваффақиятли бошланиши учун, иккинчисини уй бекасининг соғлиғига кўтардик. Шу кеч Василий Филиппович савол бериб чарчамасди:

— Айтинг-чи, ўлкамиз чиндан ҳам мамлакатнинг энг йирик ғалла конига айланишига ишонасизми?

— Ҳалиям ишонмаяпсизми?

— Бу ерни эпақага келтиришнинг ўзи бўлгани йўқ...

— Василий Филиппович, имоним комилгина эмас, балки бу ишга дахлдорлигимдан фахрланаман ҳам.

Мен бу кишини, унинг руҳиятини яхши тушунар, ҳис этардим. У иш миқёслари кескин ўзгариб кетган шароитда эски маҳаллий ходимларнинг ўрнини алмаштирмасдан ўз жойида қолдириш лозим топилганлар тоифасидан эди. Шундай қилиб, биз янглишмагандик. Катта воқеалар олдинига бундай кишиларни бироз довдиратиб қўйди. Макарин ҳам шундай кишилар тоифасидан — қуйи партиявий ишнинг асосий юкини ўз елкасига олган минглаб райком секретарларининг, буюк меҳнатчиларнинг бири эди. У дунёнинг бир чеккасида, қуёш тиғи қуйдираётган чўлдаги тинчгина шаҳарчада яшаб меҳнат қиларди. Унинг ҳаёти ҳам бир маромда тинчгина кечарди. Мана энди 1954 йил кириб келиб, шаҳарча қўриқдаги ишларнинг эпицентрига айланиб, бутун мамлакатнинг назарига тушиб қолди. Макариннинг яхши томони шунда эдики, у бир нарсанинг тагига етмагунча тиниб тинчимайдиган деҳқонга хос синчков ва фаросатли одам эди. Бир ниманинг тагига етгандан кейин киши янги ишнинг моҳиятига чуқур ишонч ҳосил қилади. Ўзининг битмас-туганмас истеъдодини шу ишга бағишлайди.

Эртасига эрталаб у менинг илтимосим билан совхоз директорларидан А. В. Заудалов, И. Г. Лихобаба, Г. Я. Тутиковни райкомга йиғди. Райижроком раиси С. К. Галушчак, унинг ўринбосари Раҳим Қайсарин ва бошқа ўртоқлар ҳам келишди. Масалани яна бир карра муҳокама қилдик, ҳамманинг сўзини эътибор билан тинглаб, якунловчи сўзимда бундай дедим:

— Катта ишга пухта ўйлаб, эҳтиёткорлик билан қараётганингиз яхши. Лекин баҳс нима ҳақида бораётганини таҳлил қилиб кўрайликчи, яккаҳол мужик, гарчи у жуда ишбилармон бўлса ҳам, биз ҳозир қилаётганимиздек, қўриқни тез оча олармиди? Албатта, бундай қилолмасди. Омочда ёки нари борса буккер плугида май ойида ҳам ўзининг бир парча ерини ҳайдаши мумкин эди. Лекин ерини нимада ишларди? Шунинг учун ҳам у чим қуёш таъсирида, сув ва изғирин таъсирида майда-майда бўлиб кетмагунча келгуси йилни кутиб ўтираверарди. Биз ана ўша мужикдан ибрат олиб, унинг мажбуран қилган аччиқ тажрибасини қабул қилишимиз керакми? Бундай қилиш керакмас деб ўйлайман. Ҳозирги техника билан биз икки-уч кун ичида очилган қўриқни уруғ экишга шай турган юмшоқ ҳолга келтира оламиз. Шу йилиёқ меҳнатимиз инъомини оламиз. Энди нима қилишимиз кераклигини ўзларингиз ҳал этинглар.

— Нимани ҳал этамиз? Экиш керак деб қачонлардан буён айтмоқдаман-ку! — қизғин сўзлади Заудалов.

— Бўлмаса экинглар!

— Биласизми... гап экиш-экмасликда эмас. Гап шундаки бизга: сизлар бу ерлик эмассиз, ернинг тилини билмайсиз, тағин шарманда бўлиб қолманг дейишяпти. Шундан кейин истасанг-истамасанг иккиланиб қоласан киши.

— Бу йил очилган қўриқнинг ҳаммасига экин экамиз, — ишонтириб айтди Макарин. — Бизни ишонтирдингиз. Чамаси, билағонлик қилиб адашганга ўхшаймиз.

— Мана бу яхши гап. Лекин яна бир нарсани ҳисобга олишингиз керак, — қўшимча қилдим мен. — Бу ерда агрономия ва техникавий далилларни келтиришди, лекин масаланинг сиёсий жиҳати ҳақида ҳеч нима дейилмади. Ҳолбуки, имконият билангина ҳисоблашиб қолмай, қўриқда худди шу йил ғалла экиш зарурлигини ҳам ҳисобга олиш керак. Бу фақат иқтисодий зарурат бўлиб қолмай, балки сиёсий иш ҳамдир. Биз, коммунистлар қисқа муддат ичида энг йирик вазифаларни ҳам ҳал этишга қодир эканлигимизни бутун дунё билиб қўйсин. Бундан ташқари, нафсиламрига айтганда, ҳар бир чўлқувар ўз меҳнатининг самарасини шу йилнинг ўзидаёқ кўриши керак.

4

Баъзан қўриқ очиш ғоясининг автори ким бўлган эди деб сўраб қолишади. Бу саволнинг ўзи тўғри эмас деб ўйлайман. Зеро бунда партия ва халқимизнинг ажойиб зафарини қандайдир бир кишининг «заковати» ва иродасига боғлашга бўлган интилиш яшириниб ётади.

Қўриқ очиш — Коммунистик партиянинг буюк ғояси бўлиб, бу ғоянинг амалга оширилиши, агар тарихий категориялар билан фикр юритиладиган бўлса, мамлакатнинг жонсиз, овлоқ, лекин унумдор шарқий чўлларини қарийб бир зумда экономикаси ривожланган ва юксак маданиятли ўлкага айлантиришга ёрдам берди.

Маълумки, Қозоғистон, Ғарбий Сибирь, Узоқ Шарқнинг кенгликларини ўтган асрдаёқ Россиянинг Европа қисмидан келганларнинг деҳқончасига қурган кулбалари тикланиши билан ўзлаштириш бошланган эди. Лекин бу жараён Буюк Транссибирь магистрали пайдо бўлиши билан айниқса кучайди. Бироқ шу нарса ҳам маълумки, бундан айтарли натижа чиқмади. Чор Россиясининг миллион-миллион ночор, ерсиз, оч-яланғоч деҳқонлари оилалари билан Шарққа «одам яшайдиган» диёрга йўл олиб, бу ерда ер ва бахт топамиз деб азоб-уқубат чекиб келишди. Тиқилиб кетган юк вагонларида, араваларда келишди. Минглаб кўчиб келувчилар узоқ ва машаққатли йўл азобига, очлик ва касалликларга бардош беролмай йўлдаёқ жон беришди. Тарих бизга ўша фожиали эпопеяга доир жуда кўп маълумотлар қолдирган. Масалан, рассом С. В. Ивановнинг «Кўчиб келган кишининг ўлими» расмини эслайлик. Оила бошлиғи деҳқон кимсасиз чўлда, кўзлаган манзилига етолмасдан йўлда ўлди. Беваси, болалари нима қилади? Бу машҳур асарга қараганингда юракни зирқиратувчи ана шу савол пайдо бўлади.

Лекин плуг сира тегмаган ерга етиб келганлар ҳам аянчли аҳволга тушиб қоларди. Асов, қаҳрли чўл билан яккама-якка даҳшатли олишувда уларнинг беллари чидаш бермасди. Уй-жой ҳам, йўл ҳам, сув ҳам йўқ, ҳеч қаердан ёрдамни ҳам кутолмайсан. Бутун «техника» эти суягига ёпишиб кетган от ва омоч, аҳён-аҳёнда плугдан иборат эди.

Революциягача бўлган даврда «қўриқ ўзлаштириш» чинакам халқ фалокатига айланди. Чор маъмурларининг кўчиб келган кишиларга нисбатан шафқатсиз, аёвсиз муносабати ҳақида А. П. Чехов, В. Г. Короленко, Г. И. Успенский қаҳр-ғазаб билан ёзишган. Глеб Успенский ўзининг «Кўчиб келган кишилар ҳузурига сафарлар» очеркларида хуторлардан бирида кўрган типик манзарани мана бундай ифодалайди:

«Бир чеккага тўплаб қўйилган торф ёки тезакни эслатувчи аллақандай қоп-қора уюмлар, ҳар қаёққа сочиб юборилган кичик-кичик уюмлар инсон яшайдиган жой ҳақида заррача ҳам маълумот беролмайди —бирор жойда ҳам одам зоти кўрмайсиз, мана шу ерларда одамнинг ўзи яшай олишига умуман сира имконият йўқ. Лекин одамлар яшашади...».

Айтгандай, ана шундай «қора уюм» қолдиқларини — ертўлаларни чўлнинг у ер-бу ерида ҳамон учратиб турардик. Булар дастлабки чўлқуварларнинг аянчли тақдирини эслатиб, кўнгилни ғаш қиларди.

Чидаб бўлмас яшаш шароитларига бардош беролмай деҳқонлар Россияга, Украинага ва Белоруссияга — бундан ҳам оғир қисматга қараб қайтишган. Чор ҳукуматининг кўчиб келган кишиларга нисбатан сиёсатини В. И. Ленин қаҳр-ғазаб билан лаънатлаб бундай деб ёзган эди: «Энг бахтсиз, ҳамма нарсасидан жудо бўлган ва нафратланган камбағаллар Россияга қайтмоқда. Ҳукуматнинг зўр бериб уринишига қарамай, юз минглаб кўчманчиларни жойлаштириш мумкин бўлмаганлиги учун Сибирда ер масаласи жуда кескинлашиб кетиши керак». Ва бошқа мақолада: «Орқага қайтиб келаётган кўчманчиларнинг бу улкан тўлқини Сибирга кетиш учун бутун уй-жойини сотиб бўлган, эндиликда эса узил-кесил хонавайрон бўлиб ва қашшоқланиб Сибирдан қайтишга мажбур бўлган деҳқонларнинг ўта ночорлигини, хонавайронлигини ва қашшоқлигини кўрсатади».

Буржуа тадқиқотчилари ҳукуматнинг ҳаракатларини қандай қилиб бўлмасин оқлаш, азоб-уқубат чеккан улкан халқ оммасининг ғарбдан шарққа ва яна ғарбга қараб кўчиб юришидан ҳосил бўлган ярамас таассуротни хас-пўшлаш мақсадида ҳаммасига... шарқдаги чўл ерлари айбдор деган бутун бир ақидани ўйлаб топишди. Улар бу ерлар унумсиз ва табиий хусусиятларига кўра, улардан қачонлардир бўлса ҳам фойдаланиб бўлмайди, деб ёздилар. Лекин Россияда бу ерларнинг сепли келиндай бағри бойликка тўлиқлигини ким билмасди дейсиз?

«Бу жойнинг ерлари ғалла, сабзавот экишга, мол боқишга жуда мос», деб ёзган эди XVIII асрдаёқ Сибирь ва Шимолий Қозоғистон ҳақида «Сибирнинг чизма китоби» асари муаллифи С. У. Ремезов. Сохта илмий сафсаталардан кулиб, В. И. Ленин ҳали бўш ерлар бор. Яхши ерлар бор. Уларни ўзлаштириш керак, деб бир неча бор таъкидлаган эди. Унинг асарлар тўплами 16-томнинг 229-бетида жуда ажойиб, чуқур кузатув сатрларини ўқидим. Бу ерлар, — деб қайд этган эди Владимир Ильич, — «Табиий хусусиятлари сабабли эмас..., балки техникани турғунликка, аҳолини ҳуқуқсизлик, забунлик, жаҳолат, ночорликка маҳкум этувчи... хўжаликнинг ижтимоий хусусиятлари оқибатида» яроқсиз бўлиб ётибди.

Октябрь революцияси қишлоқ хўжалигининг «ижтимоий хусусиятларини» тубдан ўзгартириб юборди ва шу тариқа Ғарбий Сибирь ва Шимолий Қозоғистонда, Поволжье ва Шимолий Кавказда, Уралда, Узоқ Шарқда — ҳамма ерда янги ерлардан фойдаланиш шарт-шароитларини яратиб берди. 1940 йилга келиб мамлакатнинг экин майдони 1913 йилдагига нисбатан 32.4 миллион гектар кўпайди. СССР ер запасини ўзлаштиришнинг навбатдаги босқичи 50 йилларнинг ўрталарида бошланди. Худди ўшанда қўриқдан ғалла ундиришнинг ҳаётий эҳтиёжи бу тарихий вазифани бажаришнинг реал имконияти билан қўшилиб кетди.

Партия янги ерларга кенг ҳужум бошлашга кўпдан буён тайёргарлик кўриб келаётганди. 20- йилларнинг охирларидаёқ жаҳонга машҳур олим Н. М. Тулайков йирик механизациялашган хўжаликларнинг тузилиши билан қўриқни забт этиш истиқболи очилганлигини сергаклик билан кўриб, мамлакатнинг шарқида ўзлаштиришга яроқли ерларни аниқ топиш учун дастлабки илмий экспедицияни уюштирган эди. Экспедициянинг муваффақияти тўғрисидаги мақолаларида ҳамда ВКП(б) Марказий Комитетига ёзган докладномасида қайд қилган эди. 1930 йилда ВКП(б) XVI съезди мамлакатнинг шарқий районларида дон хўжалигини кенгайтириш масаласини муҳокама этди. Дарвоқе, съездда Тулайков партия аъзолигига кандидат этиб қабул қилинганди. Партия Марказий Комитети қишлоқ хўжалиги бўлими тайёрлаган «Колхоз ҳаракати ва қишлоқ хўжалигининг юксалиши» деган докладда партия позицияси аниқ баён этиб берилган эди. Қизиқарли ва узоқни кўриб тузилган ҳужжатда мана нималар дейилганди:

«...Бошқа қимматли экинлар экиш мумкин бўлмаган ва трактордан сутканинг 24 соати мобайнида фойдаланиш мумкин бўлган ерларга буғдой экамиз. ВКП(б)нинг янги кандидати, қурғоқчил деҳқончилик бўйича жаҳондаги энг яхши билимдонлардан бири профессор Тулайковнинг ҳисоб-китобига қараганда, Қозоғистонда 50 миллион гектардан 55 миллион гектаргача ерни экишга яроқли деб ҳисоблаш

(Давоми тўртинчи бетда).

ҚЎРИҚ

(Боши иккинчи ва учинчи бетларда).

мумкин, шундан салкам 36 миллион гектари Сибирь ва Уралга яқин Шимолий округларда: Оқтўба, Кустанай, Петропавловск, Оқмўла, Павлодар ва Семипалатинскдадир. Бу ерда буғдой экинлари экишга яроқли ернинг атиги 5 процентини эгаллаб ётибди.

Бу вазифани қандай ҳал қилмоқчимиз? Шуни назарда тутиш керакки, биз буғдой экиш вазифасини аҳоли жуда кам бўлган районларда, жойнинг рельефи трактор ва комбайнни энг кўп самара билан ишлатишга имкон берадиган районларда ҳал этишимизга тўғри келади... Қўшимча равишда буғдой учун 20—25 миллион гектар ер олиш учун бу вазифани ҳал қилишга тахминан 700 минг — 1 миллион от кучи керак бўлади. Биз шундай қила оламиз ва қилишимиз керак.

Бу вазифани ҳал этишда асосий нарса шундаки, уни жуда кам одамлар ва от уловлар билан ҳал қилиш керак. Чунки, ҳосил бўлмай қолса, бу ерда кўп запас ушлаб туришга мажбур бўлиб қолмайлик. Бу ерда тўла механизациядан ташқари. ҳар бир тракторга, ҳар бир машинага. ҳар бир одамга тўлиқ вазифа беришни ҳисобга олиш керак. Бу ерда ҳар бир киши 200 гектар ерга хизмат қилиши керак деган ҳисоб-китобга асосланиш лозим».

Бу таклифларни съезд қабул қилди, халқ қўллаб-қувватлади ва маъқуллади. Қўриқни ўзлаштириш зарурлиги ҳақида ўша пайтда марказий ва маҳаллий газеталар кўп ёзишган эди. СССР Ер ишлари халқ комиссарлиги Қозоғистон ва Сибирда дастлабки ғаллакор совхозлар тузишга киришди. Уларнинг тажрибаси кейинчалик қўриққа кенг ҳужумни йўлга қўйишда ёрдам берди. Бироқ, мамлакатимиз ўша йилларда бепоён чўл жойларга етарли миқдорда техника юборишга қодир эмасди, албатта. Кейин уруш бошланиб кетди. Лекин қўриқ ва бўз ерларни кенг ўзлаштириш ғояси йўқ бўлиб кетмади. Бу ғоя бамисоли қўриқнинг ўзидай вақт-соатини кутиб яшарди.

1974 йилда қўриқ ерларни ўзлаштиришнинг 20 йиллигига бағишлаб Олмаотада ўтказилган тантанали мажлисда сўзлаган нутқимда тарихий воқеаларнинг, катта сиёсий қарорларнинг чинакам аҳамияти одатда дарров кетмакет аниқлана бермайди, балки кейинроқ, ниятлар билан олинган натижаларни қиёслаб кўриш, шу воқеалар ва қарорлар турмушнинг бирон бир соҳасига ўтказган ҳақиқий таъсирини баҳолаб кўриш мумкин бўлиб қолганидан кейин аниқланишини таъкидлагандим. Тарихий масофа икир-чикирларни, жузъий нарсаларни унчалик сезилмайдиган қилиб юбориб, шу тариқа бош ва асосий натижани яхшироқ, яққолроқ кўриш имконини беради. Қўриқни ўзлаштиришни назарда тутадиган бўлсак, асосий нарса шуки, партия 1954 йилда ўртага ғоят муҳим ва актуал халқ хўжалик вазифасини қўйган эди. Мана шу энг муҳим нарсани совет кишилари ўшанда яхши тушуниб, ҳис этган эдилар.

50- йилларнинг бошларидаги вазиятни эсга олайлик. Ўша йилларда ғалла етиштиришнинг аҳволи жиддий ташвиш туғдираётганди. Донли экинларнинг ўртача ҳосилдорлиги мамлакатда гектар бошига 9 центнердан ошмасди. 1953 йилда 31 миллион тоннадан сал кўпроқ дон тайёрланди. Лекин 32 миллион тоннадан кўпроқ дон сарфланди. Ўшанда давлат резервларининг бир қисмидан фойдаланишга тўғри келганди.

Ана шу аҳволдан қутилиш учун кескин ва энг муҳими шошилинч чоралар кўриш керак эди. Шундай бир шароитда партия деҳқончилик қилиб келинаётган районларда ҳосилдорликни оширишга эътиборни камайтирмаган ҳолда экин майдонларини анча ва тез кенгайтириш вазифасини биринчи ўринга қўйди. Бу вазифани шарқий қўриқ ерлар ҳисобигагина амалга ошириш мумкин эди.

Яна шу нарсани алоҳида таъкидламоқчиман: экинзорларни кенгайтириш миқдор жиҳатидангина эмас, сифат жиҳатидан ҳам катта аҳамиятга эга эди. Мамлакатга фақат ғалла керак бўлиб қолмай, у энг қимматли озиқ-овқат экини — буғдойга катта эҳтиёж сезаётган эди. Буни фақат қўриқдан олиш мумкин эди. Қўриқда аъло сифатли қаттиқ ва кучли навли буғдой етиштириш мумкин эди. Муваффақият қозонилган тақдирда мамлакатнинг дон балансида тубдан, айтишим мумкинки, революцион ютуққа эришилган бўлур эди.

Бугун, анча вақт масофаси ўтганидан кейин, эришилган натижалар, ҳамма нарса шундайлигича кўриниб турган бир пайтда қўриқ очишга ҳам қаршилик қилганлар бўлганмиди деб ҳайрон қолиш мумкин. Ҳа, бўлган эди. Айтмоқчи, ашаддий, ҳатто қўриқ ҳақида эшитишни ҳам хоҳламайдиганлар — кўп ўтмай таркиб топган партияга қарши группа иштирокчиларигина эди деб айтиш мумкин. Адашган одамларни, виждонан иккиланган ёки ниҳоятда эҳтиёткор кишиларни бу одамлар билан асло аралаштириб бўлмайди. Биз уларни фактлар ва ҳисоб-китоблар билан оддийгина ишонтиришга ҳаракат қилдик. Уларнинг позициясида гуноҳ йўқ эди. Катта ишларда соғлом шубҳаланиш бўлиши ҳатто зарур — ахир мингбор яхши ва ёмон томонларини ўлчаб кўриш, ҳамма майда-чуйда нарсаларни ҳам ҳисобга олиш, операцияни албатта ва тез ғалаба қозонадиган қилиб ишлаб чиқиш керак.

Ҳар турли шубҳалар учун асос озмунча эмасди. Соф табиий омилларни —иқлим, деҳқончилик омилларини олайлик. Маълумки, бошқа кўп мамлакатларга, жумладан, АҚШга нисбатан фарқли ўлароқ бизнинг мамлакатимизнинг каттагина қисми ноқулай деҳқончилик зонасига жойлашган. Уларда эса қишлоқ хўжалигини юритиш шароитлари идеал даражада деса бўлади. Масала, шундай экан, бу омилнинг таъсирини чуқурлаштириш, табиатга тағин ҳам кўпроқ қарам бўлиб қолиб, янги, ўз миқёси жиҳатидан улкан қишлоқ хўжалик районларини тузиш керакмикан? Баъзи мутахассисларнинг фикрича бундай қилиш умуман мумкин эмасди. Ахир, йилига 200, нари борса 300 миллиметр ёғин бўладиган қурғоқ, жазирама чўлда ўн миллион гектарлаб ерга буғдой экиш лозим эди.

Шунинг учун ҳам ўз миқёси жиҳатидан ғоят улкан бўлган иш обдон пухта муҳокама этилган эди. Ўша кунларда менга К. Е. Ворошилов билан боғлиқ бир воқеани айтиб беришганди. У қишлоқ районлари бўйлаб қилган навбатдаги сафаридан ташвишланган ҳолда диққат бўлиб қайтиб келди. Қўриқ ерларни очиш масаласи муҳокама этилаётгани, бу иш жуда катта маблағ, куч ва техникани талаб қилишини билиб ва тушуниб ғамгин луқма ташлади:

— Смоленск қишлоқларида ҳали ҳам баъзи жойларда одамлар омочни ўзлари тортиб ер ҳайдашяпти...

Ҳа, партия олдида турган иш осон эмасди. Уруш тамом бўлгандан кейин ниҳояти тўққизинчи йил бораётганди. Уруш жароҳатлари ҳамон ўзидан дарак бериб турарди. Фашистлар 70 минг қишлоқни ёндириб вайрон қилган. 98 минг колхоз, 1876 совхозни батамом талаб шип-шийдон қилиб қўйган, 17 миллион қорамол, 7 миллион йилқини ҳайдаб кетган эди. Оккупацияга дучор бўлмаган районларда ҳам МТС, совхоз ва колхозларнинг моддий-техника базаси ҳамма ерда ишдан чиқиб қолган эди. Техника узоқ йиллар ишлатилавериб, сийқаси чиқиб кетган, далалар ўз ҳолига ташлаб қўйилганди. Энг даҳшатлиси: ҳамма ерда одамлар етишмасди — миллион-миллион тракторчилар, комбайнчилар, шоферлар, механиклар, техниклар, инженерлар, агрономларнинг ёстиғини уруш қуритганди.

Ғоят улкан куч-ғайрат сарфланиши туфайли қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришнинг урушгача бўлган даражасига эришилди. Лекин қишлоқ ҳамон ёрдамга муҳтожлик сезарди, қишлоқ хўжалиги аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига, саноатнинг хом ашёга бўлган ўсиб бораётган эҳтиёжини қондиролмаётганди.

КПСС Марказий Комитетининг 1953 йил сентябрь Пленуми кенг программани ишлаб чиқди. Шу программага кўра, қишлоқ хўжалигига раҳбарлик қилишдаги камчиликларга барҳам берилиши лозим эди. Мантиқнинг ўзи маблағ моддий-техника ва одам ресурсларидаги қийин аҳвол бутун кучни анъанавий деҳқончилик районларига ташлаб, у ердан тегишли нарсани олишни тақозо этгандай туюларди.

Лекин бутун гап шундаки, партия ишлаб чиққан программа гарчи қишлоқ хўжалигининг ҳамма соҳаларини юксалтиришга қаратилган бўлса ҳам, бироқ, бирданига муваффақиятга эришишни таъминлай олмади, таъминлай олмасди ҳам. Бу нарса айниқса бош вазифа бўлган дон етиштиришга ҳам тааллуқли эди. Одатда далачилик, деҳқончиликда қайтим олиш узоқ жараён ҳисобланади. Шу боисдан ҳатто таваккалига иш қилинганида ҳам вақтдан ютиш мақсадида ресурс ва маблағларнинг бир қисмини дадил қўриққа ташлаш мумкин эди. Қўриқ бир мавсумнинг ўзидаёқ мамлакатнинг ғоят ташвишли дон балансига яхшигина ҳисса бўлиб қўшилажагидан далолат берарди. 1954 йилда ўзлаштирилиши белгиланган дастлабки 13 миллион гектар қўриқ муваффақиятга эришилган тақдирда ўша йилнинг кузидаёқ омборларимизга 800—900 миллион пуд товар-дон қўшган бўларди. Партия шу йўлдан борди. Шу тариқа партия тактикада ҳам ютди, зеро ғалладан иборат реал натижани дарҳол олди, стратегияда ҳам ютди. Чунки биз қўриққа шунчаки келиб олиб, унинг бойликларини «юлиб» олиш учун, унумдор ерлар қаймоғини олиб, жуфтакни ростлаб қолишга келмагандик. Балки узоқ йилларни мўлжаллаб келгандик.

Дарвоқе, Климент Ефремович Ворошилов у ёки бу йирик давлат тадбирларининг ўз вақтида ё эрта амалга оширилаётганлиги зарурлигини муфассал тушунадиган арбоблар тоифасига кирарди. У қўриқни ёқлаб чиқди, кейин эса Қозоғистонга келиб, унинг кўз илғамас буғдойзорларини кўрганида қувонч билан менга бундай деган эди:

— Бу ерга келиб жуда яхши иш қилдик! Мана шу кенгликларда белорус деҳқонига ҳам, Смоленск ва Вологда мужигига ҳам ёрдамга борадиган ҳосил пишиб етишяпти. Дарвоқе, ҳақиқатан ҳам тез ёрдам бўлаяпти. Қара, машиналарга қўриқ ер дони рангида — буғдой рангида крестлар чизиб ташлайверсанг, чизиб ташлайверсанг... Қўриқ роса жонимизга аро кирди!

Лекин бу гапларнинг ҳаммаси кейин бўлганди. Ўшанда, 1953—1954 йилларда эса мунозаралар давом этарди. Энг жиддий эътирозлардан бири бундай эди: шундай кучли қўшин билан мутлақо шип-шийдам, кимсасиз чўлга орқадаги кучларни тайёрламай туриб бориш мумкинми? Йўқ, олдинига посёлкалар, мактаблар, касалхоналар, йўллар, ремонт заводлари ва устахоналар, элеваторлар қуриш керак. Кейин эса техника ва одамларни олиб келиш зарур. Бунга нима деб жавоб бериш керак эди? Буларнинг ҳаммаси бўлганида жуда яхши бўларди, албатта. Масалани бундай қўйганлар яна ўша энг муҳим талабни — қўриқ ер ғалласи ниҳоятда ҳозир зарурлигини тушунишмасди! Биз айни пайтда яшаш, қуриш, ғалла олиш учун қўриққа боргандик. Совет кишилари социализмни қарор топтирар эканлар, вақтдан ўзиш учун кўп ишларни ҳеч нима йўқ жойдан бошлаганлар. Партия чўлга боришга даъват этилганларга очиқ-ойдин айтди: қийин, жуда қийин бўлади, оғир жанг бўлади, ҳар қандай жанг эса жасоратни талаб этади. Мамлакатнинг юз минглаб ватанпарварлари — бўлғуси чўлқуварлар онгли равишда жасорат кўрсатишга бордилар.

Партия ўзининг ўзгармас анъанасига амал қилиб, халқ билан маслаҳатлашмасдан туриб, ҳеч қачон йирик ва принципиал қарорларни қабул қилмаган. Партия бу гал ҳам шундай йўл тутди. 1953 йилнинг охирлари ва 1954 йилнинг бошларида РСФСРнинг ўлка ва областларида, Қозоғистонда ва бошқа республикаларда юзлаб турли кенгаш ва йиғилишлар бўлиб ўтди. Уларда коммунистлар, кенг меҳнаткашлар оммаси қўриқни ва ҳайдаладиган бўз ерларни ўзлаштириш ҳақидаги партия ғоясини маъқуллаб қўллаб-қувватлаяжакларини кўрсатди.

Албатта, бевосита қўриқ жанги авж оладиган жойларда ҳам баҳс ва шубҳаларга ўрин бўлмай қолмади. Лекин шубҳанинг шубҳадан фарқи бор. Одамлар партиянинг чўлда шунчаки, енгил сакраш қилишни ўйламай, балки энг йирик халқ хўжалик программасини ишлаб чиқиб тайёрлаганига ишонч ҳосил қилишганида ҳеч иккиланмасдан бу программани қўллаб-қувватладилар. Ушбу хотираларда эслатиб ўтилган киши — Отбосар район партия комитетининг биринчи секретари, қўриқда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлган В. Ф. Макариннинг ҳикояси характерлидир. Яқинда у ўша пайтдаги иккиланишлар ҳақида мана бундай деб ёзибди:

«Орадан йиллар ўтиб кўп нарсалар кишиларнинг хотирасидан кўтарилган ҳозирги бир пайтда гапни бўяб-безаб, ўшанда бизларнинг ҳаммамиз қўриқ орбитасига у ё бу даражада жалб бўлган эдик, бамисоли суворийлар каби қўлимизда қилич яланғочлаб зим-зиё чўлга ҳужум бошлаш ва бир зарб билан ғалаба қилишга тайёр эдик, деб мақтаниш ҳам мумкин. Лекин бундай дейилса ҳақиқатга хилоф бўлур эди. Қўлимни кўксимга қўйиб ишонтиришим мумкинки, ўша пайтда, биз отбосарликлар қандай ишларни қилишимиз кераклигини билганимизда, мен ҳамда районга мен билан бирга раҳбарлик қилаётган ҳамкасбларим ўзимизни енгил ҳис этмагандик. Буни тушуниш қийин эмас. Қўриқнинг нималигини биз, бу ерларнинг кишилари, бу ерда ўсиб, ишлаётган кишилар жуда яхши билардик. Қўриқ деҳқонга қийинчилик билан, катта машаққатлар билан бўйин эгарди. Отбосар деҳқонлари 100 йилдан кўпроқ вақт мобайнида атиги 100 минг гектар янги ерни ҳайдашди. Лекин шундан учдан бир қисмига экин экишди, шунда ҳам энг яхши, қулай келган йилларда муваффақ бўлишди. Ҳозир эса икки йил мобайнида районда қарийб ярим миллион гектар ерни очиш, деярли бутун чўлни ағдар-тўнтар қилиб, уни албатта ғалла етказиб беришга мажбур қилиш зарур эди. Кишини ўйга толдирадиган нарсалар жуда кўп эди... Йўқ, мамлакат бизни етарли миқдорда техника билан таъминлашига сирайм шубҳа қилмасдик. Бу пайтга келиб, ривожланган саноатга, яхшигина иқтисодий ресурсларга эга эдик. Лекин техникани ким юргизади? Ахир ҳали кишилар иштирокисиз ер ҳайдайдиган, экадиган, ғаллани ўриб-йиғиб оладиган, уни яна нонга айлантирадиган машиналар йўқ-ку? Кимдир мени ўша пайтдаги воқеликни анча бўяб кўрсатишда айблаши мумкин. Лекин ҳақиқатда шундай бўлган эди. Катта, ҳали мисли кўрилмаган иш бошланган эди, бу ишда анчагина таваккалчилик ҳам йўқ эмасди».

Эски қадрдоним Василий Филиппович ҳақ гапни айтган. Таваккалчилик бўлган. Бинобарин, райком секретари партия илгари сурган бу вазифани қандай қилиб яхшироқ бажариш кераклиги устида фикр юритиши мумкин ва керак эди. Районда бир неча марта партия, совет, хўжалик активи чақирилгани, ҳатто овозлари бўғилиб қолгунча баҳслашиб, қилинажак ишларнинг турли-туман вариантларини таклиф қилишгани ҳам тўғри бўлган.

«Бизнинг шубҳаларимизга, — деб якун ясайди В. Ф. Макарин, — тез орада бутунлай ўрин қолмади. Партия айни кўнглимиздаги тадбирларни ишлаб чиқди. Партия халқнинг чексиз ишончига, унинг юксак гражданлик онглилигига ва ғайрат-шижоатига таянди. Тез орада районимизга кўплаб техника юборилди. йигит ва қизлардан одамларга муҳтожлик сезилаётган колхоз ва совхозларнинг адресларини кўрсатиш илтимос қилинган, минг-минглаб хатлар келди. Партия даъвати билан юзлаб мутахассислар, техниканинг ажойиб билағонлари келди. Мисли кўрилмаган қаҳрамонона иш авж олиб кетди».

5

Эски луғатлардан «қўриқ» сўзини топишингиз мумкин-у, лекин «чўлқувар» сўзини тополмайсиз. Бу сўз коллективлаштириш йилларида туғилган «колхозчи» сўзи сингари 50-йилларда туғилди. Ўшанда «қўриқ» тушунчасининг ўзи соф деҳқончилик аҳамиятини йўқотиб, бу сўз ижтимоий терминга айланди. Зотан, бу сўзда юксак гражданлик ва чуқур совет ватанпарварлиги мужассамлашган эди. Чўлқувар — тарихий фигура бўлиб, қаҳрамонона даврни белгилаб беради. Бу сўз билан давр тақозоси белгилаган алоҳида характер ифода этилади.

Кунларнинг бирида Кустанайдаги совхозлардан бирига келдим. Бу ерда ягона тайёр уй қаққайиб турар, одамлар эса ҳали чодирларда ва ертўлаларда яшашарди. Бу уйдаги энг яхши хонани яқинда ўғил кўрган ёш оилага беришганини билиб қолдим. Шу воқеа муносабати билан ҳамма кўнгил хушлик қилаётганди. Бахтиёр ота эса менга бундай деди:

— Бу ерга эндигина кўчиб келган бўлсак ҳам, бизни энди туб чўлқуварлар деб ҳисоблашингиз мумкин.

— Ундай эмас, — эътироз билдирдим мен — Бутун хўжаликда туб чўлқувар ҳозирча мана шу янгигина туғилган болакай бўлади. Бу жойларнинг туб аҳолиси бўлишингиз учун сизга ҳали кўп вақт керак. Бу бирданига бўлмайди, албатта. Бу осон кўчмайди.

Целиноград областининг ўша Отбосар районида баҳор ва кузда бўлган эски суҳбатларни хотирлайман. Бу суҳбатлар ўз маъносига кўра турли тахлитда бўлганди. Илк қўриқ баҳорида келиб ишлаётганларнинг ҳаммаси ҳам қолмоқчи эмас, деб раҳбарларнинг шикоятларини эшитишга тўғри келганди. «Мариновский» совхозининг директори А. В. Заудалов бундай деганди:

— Бир томондан олганда одамлар қурама, бошқа томондан олганда бамисоли қўшин дейсиз — ҳаммаси ёш-яланглар. Бугун улар бу ерда бўлса, эртасига бошқа жойларни қўмсаб қолишади.

— Ҳа, бу ҳам проблема...—қўшилдим мен.— Ёшларга романтика хос нарса. Бир-икки йил ўтиши билан ёшларнинг бир қисми кўчишга тушиб қолади. Ўзингиз кўриб турибсиз: кўпчилик фақат чодирларда яшашни истайди. Керак бўлса, кўпроқ қийинчиликларни рўбарў қилиб қўйинг. Уларни ҳам бартараф этишсин. Дастлаб, нимаики талаб қилинса ҳаммасини қургач, йигитлар ўз ишларини қилиб бўлишади-да, зерикиб қолишади. Бошқа жойларга учирма бўлиб кетишади.

— Бизлар нима қилишимиз керак?

— Кадрларни мустаҳкамлаш ҳақида ўйлашингиз керак. Бунда икки йўл бор. Бу ерга қизларни чорлаш лозим. Сут соғувчилар, сеялкачилар, телефонисткалар, ошпазлар, врачлар, ўқитувчилар — уларга ҳозир иш оз дейсизми, эрта-индин янги жойларда ҳам керак бўлишади. Қизларни таклиф қилиб кўринг, йигитларнинг кўпчилиги шу ерда ҳамишаликка қолиб кетишади. Иккинчи йўли эса — оилали одамларни таклиф этинг. Лекин уларга олдиндан нормал яшаш шароити яратиб қўйинг. Бу ерни шу тариқа обод қиламиз.

Гапнинг сираси келган экан, инсон бахтсаодатини режалаш ҳақида сўз борди. Ҳар кимга уй, кулба керак, меҳр-муҳаббат керак, бола-чақа керак. Давлат, жамият эскилар айтганидек, куёв бўладиган йигитни топиши мумкин эмас. Лекин улар мамлакатда соф «эркаклар» районлари ёки «аёллар» шаҳарлари бўлмаслигига интилишлари лозим. Агар демографик проблемалар оқилона ҳал этилса, ёшлар бир-бирларини топиб, бахтиёр ҳаёт кечиришади. Улар бахтиёр бўлишлари лозим, чунки бусиз мамлакатнинг фаровон бўлиши мумкин эмас.

Орадан кўп ўтмай худди шу Отбосар райони қизларни қўриққа чорлаган ташаббускор район бўлди. 1954 йил 17 июлда мен Олмаотага қайтиб келиб «Правда»да «Мариновский» совхозининг ёш чўлқуварлари Ранса Емельянова, Александра Замчи, Елена Клешна, Валентина Непочатова. Полина Пашкова ва Людмила Семеноваларнинг мамлакат қиз ва аёлларини қўриққа келишга даъват этган мурожаатини қониқиш билан ўқиб чиқдим. Даъватга кўпчилик лаббай деб жавоб берди. Кузда ўрим-йиғим чоғи Отбосарга келганимда яна Заудалов билан учрашдим. У айни пайтда ҳам шод, ҳам ғоят ташвишли эди. Ундан сўрадим.

— Бирор кор-ҳол бўлдими?

— Шафқат қилинг, Леонид Ильич! Ҳозир мен директор эмас, бош почтальонман... Совхоз қизлардан минглаб хатлар олди. Ҳамма отланишга тайёр турибди, ҳаммаси фақат бизга келишмоқчи! Бу ёғини бир нарса қилиб эплаш керак. Бошқа совхозлар ҳам бор-ку. Акс ҳолда хўжалик эмас, келинлар ярмаркаси бўлиб қолади!

«Қизлар десанти» туфайли юз берган ташвиш ҳақиқатан ҳам оз бўлмади. Лекин қўриқдаги ҳаёт кўз ўнгимизда ўзгариб борарди. Бу ҳаёт походдаги «армия» ҳаётидан нормал, шинам турмушга айланаётганди. Бугунги кунда мен қўриқда қаерга бормай, ҳамма ерда шу ерда туғилган ходимларни учратаман. Ҳаёт бу ерда чуқур, бақувват илдиз отди.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Жонсултон Демеев билан бирга унинг ўғли Мираш Демеев далага чиқади. Бу замин Михаил Довжик ва Владимир Дитюк сингари машҳур чўлқуварларнигина эмас, балки Владимир Михайлович Довжик ва Григорий Владимирович Дитюк каби шу ерда туғилган ажойиб ғаллакорларни ҳам билади. Мен Шимолий Қозоғистон областининг «Ждановский» совхозида кўп марта бўлиб, унинг директори Марк Павлович Николенко билан кўп бор учрашганман. Ветеран пенсияга чиққанида хўжаликка унинг ўғли Владимир Маркович Николенко бош бўлди. Кустанай область, Қорасув районидаги «Ленинский» совхозининг комбайнчиси Омонгелди Исоқов қўриқда Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлди. Унинг ўғли Владимир Омонгелдинович эса ҳозир шу райондаги «Қўйбоқар» совхозининг агрономи. Целиноград областидаги «Самарский» совхозининг комбайнчиси Иван Григорьевич Космич ҳақиқий ғаллакорлар сулоласига асос солди: у тўққиз ўғлони билан бирга дон етиштириб, бирга ўриб-йиғиб олмоқда! Бундай мисоллар жуда кўп. Ҳамма нарса қандай ўйланган бўлса, худди шундай юз берди, янги ерлар ўзлаштирилиб, одамлар у ерда муқим яшаб қолишди.

М. Е. Довжик бригадасининг қўриқ чодири анчадан буён Москвадаги Революция музейида турибди. Бир вақтлар шундай чодирлар ва ертўлалар бўлган жойда эса юзлаб чўл шаҳарчалари бунёд этилди. Қозоғистоннинг қўриқ районларида эндиликда қишлоқ хўжалигида бир миллион икки юз минг киши яшаб ишламоқда. Бу жойлар мамлакатнинг бошқа ҳар қандай иқтисодий райони каби гавжум ва обод бўлиб кетди.

Дастлабки қўриқ ер йилларининг фотосуратлари хотирага кўп нарсаларни келтиради. Суратларда — яйдоқ чўл, трактор поездлари, совхозларнинг номи ёзилган қозиқлар, чодирлар, ертўлалар, тиқилинч вагончалар, лойдан ясалган томсиз кулбалар (уларни ўшанда «соябонсиз кулбалар» деб аташарди) акс этган. Одамлар мана шу кулбаларда фонар ва керосин лампаларининг хира нурида истиқомат қилишарди. Ҳамма нарса вақтинча, ноқулай, походчасига эди. Суратлардаги одамларнинг чеҳрасига нигоҳ ташланг-а. Улар қандай қувноқ, хушчақчақ. Ҳар бир жилмайишда, ҳар бир имо-ишорада оптимизм ва ишонч кўриниб турибди. Ўшанда қўриқда ишлаган бизларнинг ҳаммамиз бу оптимизмни, ўз кучқудратининг қадрига етган кишиларнинг қалб кўрини ҳис этардик. Биз жон бағишлаган чўлнинг ўзи қандай таассурот қолдирарди! Бу ерга, олдинги маррага ҳамиша катта ҳужум олдидан бўлгани каби ҳамма нарса ҳаракатга келар, оқим бўлиб қуюларди. Ўша пайтда қўриққа келган ҳар қандай киши истаса-истамаса қўриқ манфаатлари билан яшай бошларди.

Қўриқдан кетиб қоладиганлар ҳам бўларди, албатта. Тасодифий одамлар, ҳеч нима билан ҳисоблашишни истамовчи, беҳисоб эътирозлар билдирувчи шуҳратпарастлар ҳам бўларди. Уларга «ер кезарлар» деб лақаб қўйишганди. Шимолий Қозоғистон бўйлаб қилган биринчи сафаримдаёқ шундай одамларга дуч келишга тўғри келганди. Бу воқеа 1954 йилнинг эрта баҳорида Тобол станциясида бўлганди. Поездан тушишимни биламан, одамлар орасидан аллақандай маҳмадана йигит ажралиб чиқиб, саволларга кўмиб ташлади. Уларни қаерга олиб келишди? Нега ўз жойларидан юлиб олиб келишди? Уй-жойи қани, маош қани, иссиқ кийим-бош қани? Бу чўлда фақат суғуралар инида бемалол яшайвериши мумкин!

Мен сабр билан эшитиб турдим, кейин улар бу ерларни ўзлаштиришни ва обод қилишга келганликларини айтдим. Лекин йигит бўш келмасди. У юпқагина пиджагини кўрсатиб ҳозироқ калта пўстин берилишини талаб қилди. Бу гапга тушунадиган тоифалардан эмаслиги аниқ эди. Шунинг учун ҳам бундайлар дарров билиниб қўя қолади. Унинг сўзини бўлишга тўғри келди:

— Нима, сиз бу ерга тайёр ошга баковул бўлгани келганмидингиз? Шу пиджак ва шапка билан нимага умид қилгандингиз? Сизга ўхшаганларнинг қўриққа кераги йўқ!

— Ҳамиша шунақа бўлади, — бўш келиб ғулдиради у, — қонуний нарсани талаб қилаunion-у, улар...

— Йўқ, азизим, — дедим мен. — Сизнинг талабларингиз бир ойдан кейин, икки ё уч ойдан кейин қонуний бўлиши мумкин, шунда ҳам қисман. Ҳақиқатан эса фақат бир йилдан кейин қонуний бўлиши мумкин. Ҳозирча эса сизга билдирадиган эътирозларимиз бундан оз эмас. Нега келдингиз? Ахир биз сизга ишонган эдик, мана энди шошилинч равишда ўрнингизга бошқа одам қидиришга мажбурмиз. Хотирингиз жам бўлсин, топамиз ҳам.

Эсимда бўлса, бу йигит Шуя шаҳридан келган группадан эди, Албатта, у одатдагидан истисно тариқасидаги тасодифий одамлардан эди. Негаки худди ўша Шуядан бизга ҳақиқий меҳнатчиларни юборишган бўлиб, улар Тўрғай чўлида ташкил этилган совхозга «Шуйский» номини беришди ва бу хўжалик қўриқдаги энг яхши совхозлардан бирига айланди.

Яширишнинг нима кераги бор, қийинчиликлар мавжуд эди. Халқимиз қаҳрамонона бир неча ўн йилликлар мобайнида келажакни деб оғир синовларга бардош бериб кўп нарсаларни қурбон берди. Турли босқичларда бизга ҳамма нарса — мих ва керосин, пойафзал ва чит, бошпана ва ғалла етмади. Партия ҳамиша халққа очиғини айтди: Қийинчилик ва етишмовчиликларни биргаликдаги катта меҳнат билан бартараф қиламиз, ҳаётимиз эса тобора яхшиланиб бораверади. Мамлакат янгидан-янги синовларга рўбарў келиб турганига қарамай ҳаётимиз йил сайин яхшиланиб борди.

Тўғри, тарихимизнинг у ёки бу лаҳзаларида одамлар унчалик яхши яшамади, таъминоти дуруст бўлмади. Шу конкрет вазиятда унга осон бўлгани йўқ, баъзан эса ниҳоятда оғир бўлди. Шу маънода олганда совет кишиларининг ҳамма авлодлари зиммасига қийинчиликлар тушди. Бизнинг халқимиздек ҳеч бир халқ бундай синовларга бардош беролмаган бўларди. Лекин умуман ҳаётимизга бир назар ташланг-а. Ҳаётимиз ҳамиша юксалиб бормадими, ахир? Қандай тўсиқларга дуч келмайлик, ҳамиша бартараф этиб келдик. Космик кема деҳқон аравасидан нечоғли фарқ қилса, бугунги воқелигимиз ҳам олдингисидан шунчалик фарқ қилади.

Қўриқни ўзлаштириш пайтларидаги турмуш етишмовчиликларига қайтадиган бўлсак, бу етишмовчиликлар ҳақиқатан ҳам вақтинчалик эди. Умумий ишга ҳисса қўшишни хоҳламайдиган такасалтангларгина буни тушунмасди. Халқимиз бундай кишилар ҳақида улар на отасига, на онасига тортди, на сизу бизга ўхшайди дейишарди.

Дастлабки пайтларда ўзини йўқотиб қўйган йигитлар ҳам учрардики, буниси бошқа гап эди. Негаки, улар билан суҳбатлашиб тушунтириб қўйсангиз, ишонтиролсангиз, ҳатто оталарча кўнглини олсангиз, шуни ўзи етарли эди. Ҳа, раҳбар ходимлар билан суҳбатларимда оталарча кўнглини олиш деган иборани кўп ишлатишимга тўғри келган. Тажрибасиз йигитга қаттиқ қўллик ҳам керак, айни пайтда у самимий ёрдамга ҳам муҳтож. Ўша 1954 йил баҳорида Целиноград яқинидаги Жалтир станциясида қўлида чемодан билан турган йигитни кўриб қолдим. У поездга чиқмоқчи бўлиб турарди. Ундан сўрадим:

— Уйингга кетмоқчимисан?

— Уйимга.

— Нима, қийналдингми?

— Қийналдим. Ўзимни, табиатимни билмаган эканман. Уйимни, туғилган жойларимни шунчалар соғинишимни билмабман. Биз томонларда кунлар иссиқ. Деразамиздан Азов денгизи кўриниб туради. Боғлар айни гуллаган пайт. Бу ерда бўлса, қор, бўрондан бошқа нарсани кўрмайсан. Энди бўлса мана бу изғирин шамол...

Унинг ёнига келиб ўтирдим.

— Ҳамиша бир нарсани бошлаш қийин бўлади. Тенгқурларинг фронтда қандай жанг қилганини кўз олдингга бир келтириб кўр-чи. Улар ҳам уйларини, оналарини соғинишган, ертўлаларда яшашганди. Устига-устак ўлимга тик қараб ҳужумга боришарди... Ҳеч нимага осонлик билан эришиб бўлмайди. Украинада боғ қилиш қийин иш эмас. Бу чўли-маликда боғ яратиш эса, катта ғалаба қозониш деган гап. Лекин бир-икки йилдан кейин бу ерда ҳам қишлоқлар, боғ-роғлар бўлади. Муҳими, ўзингга ишонишинг керак. Ҳаётингни чекинишдан бошлашинг маъқул эмас!

Йигит поездга чиқмади. Уни мен юк машинасининг кузовида кўрдим. Унинг фамилиясини билмайман, албатта ҳозир ёши улғайиб қолган бўлса керак. Ўйлайманки, у ўз тақдирини чалов чўлга боғлаганлар орасида бўлса керак.

«Ёввойи қўриқ шароитида инсон яшаши мумкин эмас, — деб ёзганди ўша кунларда буржуа газеталардан бири. — Шу боисдан кўнгилни тўқ қилиш мумкин: Қўриқ Россия ошқозонидаги ҳазм бўлмаган бир парча нарса бўлиб қолаверади».

Бундай «башорат»лар қанчадан-қанча бўлганди! Лекин кўнгиллиларнинг дастлабки эшелонлари келганидан кейин уч ой ўтиши билан чўлда бепоён ғалла майсалари гуркираб турарди. Республикада экин майдонлари икки баравар кўпайиб, ўша йилиёқ 20 миллион гектарга етди. Ғанимларимиз ёзганидек, биз қўриқ очишга «тайёр бўлмаганимизда» бу ерларни ким очиб, уларга ким экин экди? Ўша йили бизга 22 мингдан зиёд трактор ва 10 мингдан зиёд янги комбайнни ким берди? Уйлар, ёғоч, цемент, буюмлар, озиқ-овқат ортилган минглаб поездларни ким юбориб турди? Йўқ, қўриқ очиш яхши ўйланган, планлаштирилган ҳужум эди. «Қўриқ» деб номланган асрий қалъани биз узоқ қамал билан эмас, балки шиддатли ҳужум билан, қаҳрамонона штурм билан эгалладик.

Сўрашлари мумкин: одамлар қудратли техника билан қуролланган ҳолда, бутун мамлакатнинг, бутун халқнинг мададини ҳис этган ҳолда чўлга боришган бўлса, ўшандаёқ уларни қўшиқларда куйлашган бўлса, биринчи қадамданоқ ўзларининг ҳавас қилса арзигули шуҳратлари мевасини тотиган бўлишса, «чўлқувар» сўзининг баҳоси, қадри ошириб юборилмаганмикан? Йўқ, қадри, баҳоси ошириб юборилмаган. Чўлқуварлар ҳақиқатан ҳам жасорат кўрсатишди.

Қаҳрамонона ишлар турлича намоён бўлади. Бир киши ҳаётини хавф остида қолдириб ёнаётган уйга ўзини ташлайди, лекин ҳар кун бир хил ишни қилаверишга қобил бўлмайди. Ҳар бир лаҳзанинг ўз жасорати бўлади. Бутун халқнинг оғир ҳаёти давридаги жасорат мавжуд. Уруш йиллари бунга мисол бўлиши мумкин. Оддий кунлардаги жасорат мавжуд. Одамлар бундай қийинчиликларнинг бошқа жойларда йўқлигини ва бўлиши ҳам мумкин эмаслигини билиб туриб, ўзларини онгли равишда ва кўнгилли равишда азоб-уқубатга уришади. Қўриқ кишилари ўзларининг қаҳрамон эканликларини кўрсатишди деб ҳисоблайман. Улар дастлабки пайтлардаги турмушнинг барча қийинчиликларига бардош бериб, унча рўйхуш бермаган заминни чидам билан, қатъият билан жиловладилар.

Қўриқнинг 20 йиллиги Олмаотада байрам қилинаётган кунларда мен Иван Иванович Иванов деган ажойиб бир киши ҳақида ҳикоя қилиб бердим. Ўзи Ленинградда туғилган, уруш даврида жонажон шаҳрини ҳимоя қилган, оғир ярадор бўлиб, иккала оёқдан ажралган. Узоқ даволангандан кейин Қозоғистонга келиб, шу ерда қолиб кетган. Бу ўлка билан тил топишиб, ажойиб механизатор бўлиб олган. Унинг жанговар мукофотлари ёнига меҳнат учун мукофотлар — иккита Ленин ордени ва қаҳрамонлик Олтин Юлдузи қўшилган.

Бутун зал қаҳрамонга қарсак чалди, минбардан туриб мен ҳам унга қарсак чалдим. Кейин бошқа нотиқлар сўзга чиқишди. Улардан бири худди мен айтиб берган воқеани қайтаргандай бўлди. У ҳам коммунист, ленинградлик, иккала оёғидан ажралган уруш қатнашчиси ҳақида, қўриққа келиб энг яхши тракторчи бўлиб олгани, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони бўлгани ҳақида гапирди. Унинг исми-шарифи Леонид Михайлович Картаузов... Яна ҳамма қарсак чалди. Шунда хаёлимдан бир фикр ўтди: наҳотки, бир-бирига шунча ўхшаш тақдир бўлса? Балки мен қаҳрамоннинг номини тўғри айтмагандирман? Йўқ, ундай бўлиши мумкин эмас, ахир мен уни жуда яхши эслайман-ку.

Танаффус пайтида Картаузовни суриштирдим, ҳеч қанақа хатолик бўлмаган экан. Қўриқ диёрида Картаузов ҳам, Иванов ҳам ишлашаркан, иккови ҳам қаҳрамон экан. Бу ўхшашлик рамзий маънода деб айтсам бўлади. Бизда «чўлқувар» сўзи жасорат рамзи бўлиб қолганлиги бежиз эмас.

Бутун ҳаётим мобайнида шунга такрор-такрор ишонч ҳосил қилганманки, одатдаги шароитда чинакам қаҳрамонлар кўзга илғанмайдиган, оддий кишилар бўлишади. Улар ўз ишларини оддий ва бекамикўст бажарадилар. Целиноград областидаги «Дальний» совхозининг тракторчиси Даниш Нестеренко ҳам шундай эди. Совхоз номининг ўзи областнинг энг чеккасида жойлашганлигидан далолат бериб турибди. Нестеренко худди шу жойга бориш истагини билдирди. Серқор келган қиш охирлаётган дамлар эди. У ишлаётган тракторчилар бригадаси совхознинг марказий усадьбасидан узилиб қолиб, ёнилғи запасисиз қолиб кетиш хавфи туғилди. Жанислайка анҳори кексаларнинг айтишича, қутуриб тошиб кетиш хавфини туғдираётганди. Дарё музлаб турган экан, пайтдан фойдаланиб, тракторларни зудлик билан ўтказиб олиш лозим эди. Нестеренко бу таваккалчилик операциясини ўтказишда ўртоқларига ёрдамлашди, ўз тракторини эса энг сўнггида олиб ўтмоқчи бўлди. Лекин сув остига чўка бошлаган муз бардош беролмади...

Дўстлари уни сувдан олиб чиққанларида чўнтагидан Совет Иттифоқи Қаҳрамони гувоҳномасини топишди. Шу пайтгача ҳеч ким совхозда ўзлари билан бирга шундай одам ишлаётганлигини билмаётган экан, Даниил Потапович Нестеренко қаҳрамонлик унвонини Днепрни кечиб ўтгани учун олганлиги маълум бўлди. Унинг ҳалокати жуда аламли бўлди. Мен Днепрни, ўқ ёмғири остида уни кечиб ўтган қаҳрамонларни эслайман. Кўпни кўрган одамга чўл дарёси қандай тўсиқ бўларди деб ўйлаш мумкин. Лекин ҳаётда мана шундай бўлмағур тасодифлар ҳам учраб туракан-да.

Бир тафсилот менга жуда ҳам таъсир қилди: Нестеренконинг дўстлари яшаган чодирдан Украина олчасининг кўчатларини топишди. Демак у бундан буён Қозоғистонда яшайман деб чўлга ўзи билан бирга кўчатлар олиб келган экан. Лекин бу кўчатлар унингсиз ўсди.

1954 йил қиши жуда қаттиқ, қор-бўронли келди. Қўриқ янги келган кишиларни «остона»даноқ синаб, уларга ўзининг кескин асов табиатини рўбарў қилди. Шамол тинимсиз увиллар, чўлдаги ҳар бир рейс ғоят машаққатли, баъзан хавфли ўтарди. Устига устак минглаб тракторлар, юзлаб автопоездлар ҳали амалда бўлмаган совхозларга йўлсиз, шамол ва қор ичида етказиб берилиши лозим эди.

Чўлда бўрон нималигини кўпчилик болалигидан А. С. Пушкиннинг «Капитан қизи» асари орқали тасаввур этади. Чўлнинг нақадар алдамчилигини ўзим ҳам кўрганман. Гўё чўл узра уфқдан уфққача қирчиллама қишнинг мовий осмони кўриниб, қуёш ярақлаб кетади, ярим соат ўтиши билан бояги ёруғ жаҳоннинг ўрнини зимистон қоплаб, бўрон увиллайди. Андаккина хато, тасодиф, тўсатдан ўчиб қолган мотор ҳам кишини йўлсиз, аёзли кимсасиз зимистонда чўл билан яккамаякка қолдириши мумкин.

(Давоми келгуси сонда).

Редактор М. ҚОРИЕВ.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри.

Индекс 64583.

Р. 02875.

Д. — 257.